

Makale Bilgisi / Article Info

Geliş / Recieved: 08.05.2022

Kabul / Accepted: 22.06.2022

Araştırma Makalesi/Research Article

THOMAS MANN'IN BUDDENBROOKLAR İLE ORHAN PAMUK'UN CEVDET BEY VE OĞULLARI'NIN EDEBİYAT-EKONOMİ İLİŞKİSİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Abdullah ACEHAN*

Öz

İletişim imkânlarının artık sınırsız olduğu günümüzde birden fazla ülke edebiyatının veya o ülkelerdeki edebiyatçıların birbirinden etkilenmesi kadar doğal bir durum olamaz. Fakat iletişimin şimdiki kadar etkin olmadığı dönemlerde farklı iki milletin edebiyatçılarının birbirinden etkilenmeleri ise olağanın dışı olan bir durum olarak görülebilir. Genelde bu etkileşim olayı; bilerek, isteyerek veya bilmeden, istemeden, farkında olmadan şeklinde olmak üzere iki şekilde olabilmektedir. Güzel sanatların herhangi bir kolunda yer alan sanatçı, başka bir ülkede kendisiyle aynı dönemde / farklı dönemde yaşayan bir sanatçıyı beğenebilir. Bu beğenmenin verdiği etkileşim ile eserler de kaleme alabilir. Bir de farkında olmadan hatta diğer sanatçıdan ve onun eserlerinden haberdar bile olmadan benzer eserler ortaya çıkarırlar da olabilir. Geçmiş dönemlerde iletişim bu kadar hızlı değilken etkileşim olabildiği gibi bilgiye ulaşmanın bu kadar hızlı ve kolay olduğu dönemlerde de sanatçılar benzer çizgide eserler oraya kayabilirler. Bu ve benzeri sebeplerden dolayı etkileşim kadar doğal bir durum yoktur diye düşünülebilir.

Nobel ödüllü yazarımız Orhan Pamuk'un ilk yayımlanan eseri olduğu için Cevdet Bey ve Oğulları romanı, Orhan Pamuk'un eserleri içerisinde önemli bir konuma sahiptir. Yine benzer bir konuyu işleyen yine Nobel ödülü alan bir yazar olan Thomas Mann'ın Buddenbrooklar: Bir Ailenin Çöküşü adlı metniyle arasında ilgi çekici seviyede benzerlikler göze çarpmaktadır. Cevdet Bey ve Oğulları'nı kaleme aldığı zaman genç bir yazar olan Orhan Pamuk'un şahsı da bizzat Mann'dan ihtimal dâhilinde olan etkilenişini roman dışında yer alan muhtelif yapıtlarında açık bir şekilde ifade etmektedir. Bu makale Orhan Pamuk'un [1905-1970 yılları ile sınırlanan] Müslüman ve Türk bir tüccar ailesini konu edinen Cevdet Bey ve Oğulları ile Thomas Mann'ın [1835-1877 yılları ile sınırlanan], Alman ve Hristiyan bir tüccar ailesinin hikâyelerini ele alan Buddenbrooklar: Bir Ailenin Çöküşü metinleri üzerinde durulmaktadır. Bu romanların tercih edilme sebebi ise bu metinler ve bu metinleri kaleme alan yazarlar arasındaki olağanüstü benzerliktir. Bu metinler incelenirken edebiyat ile ekonomi/kapital ilişkisi her iki yazar ve metin için belirleyici ön kural olmuştur. Çalışmanın edebiyat bilimine olan ilgisi kadar edebiyat bilimi ile birlikte birer disiplin olan ve bilim dünyasında yer alan sosyoloji ve iktisat bilim dalları ile de alakasının bulunduğu bir gerçektir.

Anahtar Kelimeler Mukayeseli Edebiyat, Karşılaştırmalı Edebiyat, Edebiyat, Türk Edebiyatı, Alman Edebiyatı, Roman, Orhan Pamuk, Thomas Mann, Cevdet Bey ve Oğulları, Buddenbrook

* Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kütahya/Türkiye, aace1968@hotmail.com , ORCID: 0000-0002-3867-978X

WITH THOMAS MANN'S BUDDENBROOKS EVALUATION OF ORHAN PAMUK CEVDET BEY VE OĞULLARI IN TERMS OF LITERATURE-ECONOMICS RELATIONSHIP

Abstract

Nowadays, when communication opportunities are no longer unlimited, there cannot be such a natural situation as the influence of the literature of more than one country or the literati in those countries on each other. However, during periods when communication is not as effective as it is now, it may be seen as an unusual situation for the literati of two different nationalities to be influenced by each other. As a rule, this interaction event can take place in two ways: intentionally, willingly or unknowingly, involuntarily, unwittingly. An artist in any branch of fine arts may like an artist who lives in the same period / different period as him in another country. With the interaction given by this liking, works can also be written. And there may also be those who, without even realizing it, even create similar works without even knowing about the other artist and his works. In past periods, when communication was not so fast, interaction could happen, as well as in periods when it was so quick and easy to access information, artists could shift works along similar lines there. For these and similar reasons, it can be considered that there is no situation as natural as interaction.

Since it is the first published work of our Nobel Prize-winning author Orhan Pamuk, the novel *Cevdet Bey and His Sons* occupies an important position in the works of Orhan Pamuk. There are many interesting similarities between Thomas Mann's *Buddenbrooks: The Decadence of a Family*, a Nobel Prize-winning author who has also covered a similar topic, and his text. The person of Orhan Pamuk, who was a young writer when he wrote *Cevdet Bey and His Sons*, also clearly expresses his personal influence on Mann in various works other than novels. This article Orhan Pamuk [is restricted to 1905-1970 years] and Turkish Muslim with the subject of the family of a merchant Cevdet Bey and his sons Thomas Mann [1835-1877 is bounded with years], the German and the family stories of the decline of a merchant family *buddenbrook* Christian texts. The reason Dec these novels are preferred is the extraordinary similarity between these texts and the authors who wrote these texts. When studying these texts, the relationship between literature and economics/capital has been a decisive preliminary rule for both authors and the text. It is a fact that the study has as much to do with the branches of sociology and economics, which are disciplines together with literary science as with the interest in literary science, and are included in the scientific world.

Keywords Comparative Literature, Comparative Literature, Literature, Turkish Literature, German Literature, Novel, Orhan Pamuk, Thomas Mann, Cevdet Bey and Sons, *Buddenbrook*

“Kalkın yataklarınızdan
Hepiniz teker teker
Gösterin herkese sevinçle
Cesurca düşündüklerimi
Kapın aletleri
Sallayın kazma ve kürekleri
Gerçekleşmeli tasarlanan işler
İntizamlı ve hızlı çalışmayı
Takip eder en büyük ikramiye
Tamamlanması için en büyük eserin
Bir akıl yeter bin kişiye
(Goethe, 2011: 548).¹

Giriş

Bazılarına göre Tanrı'nın seçkin kulları arasına girebilmek için çok kazanmak, sade yaşamak, tasarruflarını tekrar yatırıma yönelterek daha çok kazanmak ve böylece iş hayatında saygın bir yer elde etmek zorundadırlar (Özel, 1994: 160). Dünya üzerinde para denildiği zaman ilk akla Yahudiler gelmektedir. Yahudi hukuku, Yahudi dininin bir parçasıdır, yani Tanrısaldır ve manevi olarak doğrudur. Mabetleri yıkılıp devletleri sona erdirildiği zaman Yahudiler, Ferisilerin ve Tevrat'ın çevresinde kümelenmişler. Yerleştikleri hemen her ülkede gördükleri zulüm ve hakaret karşısında onlara ümit verecek, kendilerine saygılarını koruyacak ve hayatı yaşamaya değer kılacak tek şey dini hükümlerdi. Bu hükümler Talmud'da bulunuyordu ve çağlar boyunca Yahudiler Talmud'da ve Talmud için yaşadılar ve varlık kazandılar. Gerek disiplinli eğitimin Yahudi bireyden fazla zaman istemesi, gerek kıyasında yaşadıkları toplumlar tarafından sık sık sürülmeleri, onları tarımsal faaliyetten uzaklaştırdı. Bundan dolayı yükte hafif, pahada ağır işlere yöneldiler. Bunlarda emtia ticareti ve özellikle de para ticareti idi. Yahudilerin ikinci önemli özellikleri yenilikçi olmalarıdır. Genelde insanlar, -bazı kıyı şehirlerindeki özel faaliyetler hariç- asırlar boyu hep aynı işlerle uğraşmışlardır. Hiç kimse babasından tevarüs eden mesleği, özel bir durum söz konusu olmadıkça değiştirmeyi aklına getirmemiştir. Oysa Yahudiler sık sık bir ülkeden diğerine sürüldüklerinden, gittikleri yerlerde çoğu kez farklı bazı işleri denemek ihtiyacını duymuşlardır (Özel, 1994: 161).

Ekonominin, -özellikle yaşadığımız şu zaman diliminde-hayatın hemen hemen her alanına mührünü vurduğu değişmez bir gerçektir. Her alanda direkt veya dolaylı olarak varlığını hissettiren kapital düşüncesi doğal olarak edebiyata da temas eder. Bu konuyla ilgili gerek kitap gerekse süreli yayın olarak orijinal çalışmalar yapıldığı gibi çok az da olsa sempozyum gibi faaliyetler de düzenlenmiştir.² İktisatçı Mustafa Özel'e göre Modernlik, üç kâğıttır. Üç matbu (basılı) kâğıt: Kâğıt para, gazete ve roman. Kâğıt para olmasaydı kapitalizm, gazete olmasaydı ulus, roman olmasaydı birey olmazdı (Özel, 2019a: 11).³

Batı edebiyatında özellikle son yarım yüzyılda roman yazarlığı, önemli ölçüde finansal ekonominin mahiyetine tutulan bir fenere dönüştü. Bundan dolayı şiirsiz ve romansız bir toplum bilimin artık mümkün olmadığını düşünenler vardır (Özel, 2019a: 52). Bu düşünceye örnek olarak Don DeLillo, Kozmopolis isimli eseri örnek olarak gösterilebilir. Don DeLillo, Kozmopolis romanında adeta Keynes'in hayvan ruhlarından birini canlandırıyor.⁴ Aynı şekilde yabancı edebiyatlarda olduğu gibi Türk edebiyatından bazı nesir türünden eserlerde yer yer ekonomik hayatın izlerine rastlanılmaktadır.⁵ Fakat bu durum özellikle Cumhuriyet dönemi sonrası romanlarda biraz daha fazla bir şekilde karşımıza çıkabiliyor. Hüseyin Rahmi Gürpınar (1864-1944), 41 tane roman kaleme almış ve bu metinlerinde 130'a yakın kahraman bulunmasına rağmen ekonomik manada müteşebbis denilebilecek bir tane tip yoktur: Doktor (13), yazar (14), sanatçı (25), serbest meslek (23), Bürokrat (9), polis (7), küçük memur (7), asker (6), emekli memur (6), sporcu (4), mürebbiye (2), politikacı (2), mülkiyeli (2), Hukukçu (1), Eczacı (1), öğretmen (1). (Göçgün, 1987: 42).

Attila İlhan, *Pamukbank Genç Dergisi*'nden Güler Erkan'a verdiği bir mülakatta, edebiyatçıların ekonomik olaylara olan uzaklıklarından şikâyet eder:

“Sanatçıların en büyük ekseriyetinin Türk toplumunu tanımadıkları kesin. Bugün Türk toplumu kadar dinamik bir toplum Avrupa'da yok. Bugün Hong Kong'da, Nairobi'de elleri çantalı Türk tüccarları dolaşiyor. Anadolu'nun içinde inanılmaz müteşebbisler var. Bunların bir tanesini bir romancının yazdığını,

bir yönetmenin filme çektiğini hatırlıyor musunuz? Onlar Batılıların kitaplarına ve filmlerine bakıyorlar, oralarda ne görüyorlarsa yapmaya çalışıyorlar. Oysa halka dönüp bir baksalar, neler görecekler. Bakıyorsunuz, Hakkari’de iplik fabrikası kuruluyor. İşte size bir roman. Joseph Konrad nasıl büyük oldu? Konrad, İngiltere dünyaya açılırken, açılışı yazdı ve öyle büyük oldu. Balzac, Fransız toplumunun sanayileşme, burjuvalaşma sürecini yazdı, öle büyük oldu. Bu adamlar neleri yazıyorlar? Ece Bar’da nasıl bunalım geçiriyor, o kız bunun yüzüne niye bakmadı? Bu düzeydeki adamın içeriği yok ki, içerik sanatı yapsın. Önce formasyon lazım” (Aktaran: Özel, 1994: 202).

Erol Toy’un yayımladığı *İmparator* isimli eser, edebiyat-ekonomi ilişkisinin bir örneği olarak düşünülebilir. Fakat bu metin, ele alınış şekli ve içinde yer alan bazı ifadelerden dolayı eleştirilmiştir:

“Erol Toy yıllar önce büyük sanayicimizin romanını yazdı ya, daha ne olsun? Yazdı ama ne yazık ki, İmparator romandan çok ucuz bir polemik. Anlamaya çalışmak yerine, sadece itham ediyor yazar. Öyle bir izlenim uyandırıyor ki, Çokzade Fehmi sermayesini esas olarak millete kurtlu peynir yutturmasına yahut hükümete çok pahalı kiremit satmasına borçludur. Bunları birer mecaz olarak anlayışla karşılacak bile, girişimcimizin sanki hiçbir erdemi, hiçbir olumlu yanı yokmuş gibi hissediyoruz. Büyük roman övgü yahut sövgüye değil, görmeye/göstermeye odaklıdır. Keşke Erol Toy da Orhan Pamuk gibi yapsa, Thomas Mann yahut Henry James’i model alıp Vehbi Bey ve Şürekâsi yazsaydı. İmparator’un en hayırlı etkisi, Vehbi Koç’un apar topar anılarını yayımlaması oldu. Erol Toy olmasa, Hayat Hikâyem belki de yazılmamış olacaktı” (Özel, 2019: 23).

Ekonomi ile edebiyat arasında dolaylı veya dolaysız olarak bir bağ olduğunu düşünenlerden birisi de Mustafa Özel’dir. Özel, “iktisat ile edebiyatın birleşmesi” ile ilgili kendisine sorulan bir soruya şu cevabı verir:

“Modern hayatın ana meşgalesi iktisadi faaliyettir. Ortalama bir dünya vatandaşının siyasi faaliyeti, üç-beş yılda bir oy kullanmaktan ibarettir; oysa yüz kişiden doksanı her gün sabah sekiz akşam altı bir şirketin çarkları olarak çalışmak zorundadır. Onun için Smith, Marx, Veblen, Keynes, Hayek gibi iktisatçıları ciddi bir şekilde kavrayamayan, ne roman yazabilir bence ne de şiir. Modernlik üç kurgunun üst üste çakışmasıdır: Kâğıt para, Ulu ve roman. Kâğıt parayı tek kelime olarak yazıyorum, çünkü bu icat para değil simyadır. Ulus da, millet değildir. Bir toplum geçmişini unutabilirse, ulus olabilir. Millet ise, hatırlayarak gerçekleştirilen bir birliktir. Millet ise, hatırlayarak gerçekleştirilen bir birliktir. Unutarak ulus, hatırlayarak millet oluruz. Bu gerçeği eserlerinde en iyi yansıtabilenler Halide Edib, Tanpınar ve Kemal Tahir gibi romancılarımızdır. Marx’ın daha sokakta oyun oynadığı bir dönemde, Goethe modern ekonominin sırrını Faust II’de ifşa ediyordu: kâğıt para kapitalist ekonominin kanıdır ve emeksiz değer yaratma girişimidir. Ancak bu, kısa vadeli bir sanal altın yaratma eylemidir: orta ve uzun vadede, sanal refahın maliyetini halk ödeyecektir. Kâğıt para, hükümdarlara sınırsız borçlanıp, anapara ve faizi halkın sırtına yükleme imkânı vermektedir. Özgür bireylerden oluştuğunu vehmettiğimiz modern uluslar, insanları, kâğıt para mekanizmasıyla borçlandırılmış yük hayvanlarına dönüştürülmektedir. Bu gerçeği toplumbilimcilerden önce, Goethe, Balzac, Zola, Dickens gibi kurgucular fark etmiştir” (Özel, 2019a: 134).⁶

Ekonomi edebiyat ilişkisinin kalem ehline de değen bir tarafı vardır. Sonuçta ehl-i kalem de bu hayatın bir parçasıdır:

“Hava oyunları yahut o günün ifadesiyle konsolid, kazananın da kaybettiği düzenbazlıktı. Esham-ı Umumiye diye bilinen yüzde beş faizli tahviller, gezici simsarlar tarafından Osmanlı mülkünün dört bir yanına pazarlanıyor ve biraz parası olan yatırıma(!) özendiriliyordu. Aslında insanların spekülasyon ve kumar tutkusundan faydalanıp ellerinde avuçlarında ne varsa alınıyordu... [Bu] Mubayaacı ve simsarlara para kaptıranlar arasında kimler yoktu ki: Sultan Abdülaziz’in annesi Pertevniyal Sultan, Sadrazam Mahmut Nedim Paşa, Namık Kemal, Ziya Paşa, Midhat Paşa” (Özel, 1997: 244).⁷

Roman,
kapitalist modernliğin
kutsal kitabıdır
(Özel, 2019a: 12).

Yukarıda ifade edildiği gibi edebi bir tür olarak romanın, kapital ile teması vardır. Maddi hayattan iktisadi hayata geçildikçe, roman bir varlık kazanır. Don Kişot (Cervantes), Faust (Goethe), Para (Zola),

Tefeci Gobseck, Nucingen Bankası (Balzac), Finansçı (Dreiser), Gazap Üzümleri (Steinback), Ahtapot, Cehennem Kuyusu, Kurt (Norris), 42. Enlem, 1919, Büyük para (Passos), Robinson Crusoe (Daniel Defoe), vb., modern dünyanın ve modern edebiyatın bir türü olan romanın etkili kapitalizmi temsil eden mitlerindedir.⁸ Bir iktisatçı olarak Mustafa Özel de iktisadi hayata geçildikçe, romanın bir varlık kazanmasını şu cümlelerle ifade ediyor:

“Roman, hem tarih gibi geçmişte olan bitenin tasviri, hem de hadiselerin müstakbel yürüngelerinin öngörüsüdür. Geçmişte geleceği, kadimle modern harmanlar. Mesela, Jale Parla ve Cemil Meriç'e rağmen Türkiye'de hâlâ arafta duran Don Kişot'ta, Sanço Panza mütemadiyen bizi kadimden moderne atlatmak ister. Engin gönüllü şövalye ile aristokratik bir anlaşma yapmıştır önce. İşler yolunda giderse, kendisine bir cezirenin valiliği verilecektir. Fakat tersi olup da boyun kahrılanıp durdukça, Sanço anlaşmanın mahiyetini değiştirmeye yönelir ve kapitalistik bir alternatif önerir: Kendisine her ay sabit bir maaş ödenmesini ister. Tabi, küplere biner Don Kişot: Okuduğu hiçbir şövalye romanında böyle garip bir adete rastlanmamıştır. Cervantes, daha 17. yüzyılın başlarında, kapitalizmin eski köye yeni adet getirmekte olduğunu fark etmiştir. Kapitalizm geliyor ama Kitab'a göre davranmak isteyenler de yiğitçe direniyor. Romanlar, bu bakımdan ilk toplumbilim eserleridir. Onsekizinci yüzyıl Avrupa'sının Don Kişot çapında bir roman üretmemiş olduğunu düşünsem de, sadece Daniel Defoe'nun yazdıkları eski köye sayısız yeni adet yerleşmiş olduğunu gösteriyor. Ondokuzuncu yüzyılda ise roman, yeni toplumun gelişmiş MR cihazıdır adeta: Bireylerin kılcal damarlarının içine girmekle kalmaz, ruhlarının bütün çalkantılarını kayda geçirir. İstikbali de hesaba katarak! Bir kâhinden farksızdır Balzac, mesela, tâ 1830'larda yarattığı Gaudissart karakteri, öylesine incelikli finansal enstrümanlar geliştirir ki, 2000'lerde yazan Amerikalı romancı Don DeLillo'nun 'boşluğa oynayan' kahramanı Eric onun karşısında apışıp kalabilir” (Özel, 2019a: 12).⁹

Roman, ahir zamanda insanın kayboluş hikâyesidir. İnsan ölürken, birey doğuyor. Zamana ve paraya insanoğlunun bu iki büyük kurgusuna tutunarak toplumdaki kopmanın hikâyesidir roman. İngilizler romana Fiction diyor yani kurgu. Neredeyse yaşadığımız çağda kurgu olmayan bir metin okunamaz hale geldi. Bundan dolayı modern insanın aklını roman biçimlendirmiş gibi. Tabi sadece aklını değil duygularını da. Bundan dolayı ilk büyük roman kahramanı olan Don Kişot da, o günün romanları olan şövalye kitapları kafayı yedirmemiş miydi? Batılılar prophet kelimesini hem peygamber hem de kâhin için kullanıyorlar. Cervantes'ten Daniel Defoe'ya, Balzac'tan Melville'e uzanan büyük kurgucular hattı için bu sıfatı kullanmak yerindedir. Roman hem bir uyarıcı, hem bir uyuşturucudur. Bu iki işlevi aynı anda icra edebiliyor. Zaman ve para! Önceki türlerin kurgusal yapısında zaman yoktur. Kahramanlar adeta zaman üstü, evrensel yaratıklardır. Ve asla para uğruna yaşamaz, para için mücadele etmezler. İstisnalar bir yana, zamanı ve parayı edebiyata sokan roman oldu denilebilir. Benjamin Franklin “Time is Money” demiyor mu? Vakit nakittir. Niye ki? Bu sözün Türkçeye ne zaman girdiğini araştıran bir iktisat tarihçimiz var mı? Romanın daha önceki edebi türlerden farkı zaman ve para ise ve bunlar da çağımızda aynı gerçekliğin tersi ve yüzü sayılıyorsa; iktisatçı romanla uğraşmaz da ne yapar? (Özel, 2019a: 29). Charles Dickens, 19. asrın en büyük gerçekçisi olduğu gibi 20. asır gerçekliğini bile birçok yönüyle öngörülü olarak anlatabildi. Zor Günler'deki (Hard Times) sendikacı tipi adeta daha sonraki on yıllarda ete kemiğe bürünür. Gümrük müfettişi Herman Melville'in bir nevi Amerikan çok uluslu şirketlerin hikâyesini yazdığını düşündüğü Moby Dick, bir romandır ama bir roman olduğu kadar Amerikan ekonomisinin bir nevi ön tarihi gibidir. Aynı yazarın Sağlam Adam(1857) adını taşıyan metni, modern dolandırıcılığı destanlaştırarak anlatır. Sıradan insanları beş dakikada, beş defa aldatma kapasitesine sahip fırıldakları anlatır. Farklı bir bakış açısıyla bakarsak Sağlam Adam, kapitalist medeniyetin kapsamlı bir muhasebesi gibidir. Tostloy'un Osmanlı-Sırp Savaşı'nı anlattığı Anna Karenina'sının roman kahramanı olan Levin, aristokrat bir kişidir ve varlıklardır (Yalçın, 2006: 154). Levin, 1861'deki azatlık hadisesinden sonra, tarımda verimin giderek düşmekte olduğunu görür. Bu duruma çare bulmak için de Avrupa'ya gider.

Türk Edebiyatından ve Yabancı Edebiyatlardan Edebiyat-Kapital İlişisine Yer Veren Yazarlardan Bazıları

Halit Ziya Uşaklıgil, Ferdi ve Şürekâsı isimli romanında temas eder bu konuya. Eserde patron konumunda olan baba, sadece kızının mutluluğu için çalışan bir insan durumundayken, evinde yangın çıktığında ilk önce kızına esas ilgi alanı olan, aşkı olan şu soruyu soruyor: Kasa Nerede? Bir diğer dikkat çeken husus da romandaki muhasebeci rolünü üstlenen İsmail Tayfur, otuz altı kuruşluk farkı bulmak için saatlerce çalışır. (Uşaklıgil, 1984: 2).

Biz İnsanlar'da Peyami Safa, Avrupa emperyalizmine karşı çıkma maskesi altında Rus emperyalizminin değirmenine su taşıyanları ifşa eder (Özel, 2021: 13).

Yakup Kadri, Ankara romanında ele alır buna benzer bir konuyu:

“Selma Ankara’dır, Nazif [eşi] İstanbul. Biri cesur, ümitvar ve fedakâr. Diğeri korkak ve bencil. Ev sahipleri (Sungurzadeler), yeni burjuvazinin geleneksel kanadını temsil ediyor; ikinci kocası Hakkı Bey modern kanadını.¹⁰ Sungurzadeler, köylü denilebilecek üç kardeşir: Veysel Efendi, büyük harbin başlangıcında bir tüccarın çırağıdır; Ömer Efendi, köyler arasında gezginci manifaturacılık yapıyor; Hüseyin ise Dereboyu’nda tabaklı ediyordu.¹¹ Milli Mücadele’de milyonlarca vatan evladı can verirken, onlar servetlerini katlamakla meşguldürler” (Özel, 2021: 55).

Roman kahramanı olan Selma, çoğu arsa spekülasyonu veya müteahhitlik veya bir takım yüksek arpalıklarda birden bire en geniş mâişet seviyesine ulaşmış insanlardan oluşan bir muhitte ikâmet etmektedir. İşte bu Selma Hanım’ın üçüncü eşi olan Neşet Sabit ise o kadar menfaatperesttir ki yıllarca menfaat temin ettiği Halk Partisi’ni bırakarak Demokrat Parti’ye geçer.

Halide Edip, Sinekli Bakkal romanında edebiyatın etkileşim içinde olduğu alanlardan biri olan ekonomiden istifade eder. Roman kahramanı Emine için para, önem arz ederken eşi Tevfik için paranın bir ehemmiyeti yoktur. Bundan dolayı Emine dükkânın idaresini Tevfik’ten devralır ve dükkân bir şeye benzemeye başlar. Halide Edip’in bir diğer eseri olan Sonsuz Panayır’da da kapitalin izlerine rastlanır. Hatta bu kitap için ilk çarpıcı edebi iktisat sosyolojisi tabirini kullananlar da vardır:

“Cumhuriyet Türkiyesi’nde eğitim yoluyla paraya ve üst sınıflara tutunma arayışındakilerle; eğitimsizlik ve kültürsüzlük açığını parayla kapatmaya çalışanların çatışma ve çelişkileri. Han-ı Yağma’ya tutulmuş rahşan bir el feneri. Her köşede bir milyoner yaratmak isteyen devletinde perişan amel defteri” (Özel, 2021: 109).¹²

Hasan Ali Neyzi, Meyzi ile Neyzi isimli eserinde anne ve babasını anlattığı kadar dönemin evlilik ve ticaret hayatını da aktardığı biyografik bir romandır:

“Muzaffer Bey tekrar iflas etmiş. Nezihe Hanım bu kez üç oğlu ile birlikte annesinin Kızıltoprak’taki köşküne dönmüş. Bu annemin Kızıltoprak’a son dönüşü olmuş. Muzaffer Halim yine, asıl bildiği ve uygulamada sonuç aldığı komisyon karşılığı satıcılık dalına dönmüş. Fabrikatörlük düşü de, tıpkı müteahhitlik gibi fiyasko ile sonuçlanınca başka seçeneği de kalmamış” (Neyzi, 1983: 165).

Balzac, eserlerinde, paraya hükmeden ve genelde Yahudi olan ölümsüz tipler ortaya çıkarmıştır. Gobeck, Nucingen ve bilhassa Muhteşem Gaudissart bu tiplere birer örnektir.¹³ Balzac, Tefeci Gobseck adlı metninde bir banker şu kelimelerle tasvir eder:

“Yüzü, yaldızları dökülmüş gümüşe benziyordu. Kül rengi saçları itina ile taranmıştı. Sansar gözü gibi sarı, küçücük, kirpiksiz gözleri sanki ışıktan ürküyordu; eski kasketinin güneşliği onları ışığa karşı koruyordu. Bu adam hafif ve tatlı bir sesle konuşur ve hiç kızmazdı. Yaşı bir mesele idi: Vaktinden evvel mi ihtiyarlamıştı, yoksa daima işine yarasın diye gençliğini iyi mi kullanmıştı. Bunu kestirmek güçtü. İşleri, yataktan kalktığı andan, akşamları göğsüne musallat öksürük nöbetine kadar bir saat gibi muntazamdı. Hülâsa bir örnek adamdı; uyumak onun için yeniden kurulmak demektir. Annesi Yahudi, babası Hollandalıydı. Mirasçılarından nefret ederdi. Servetinin, ölümünden sonra bile, kendinden başkasının malı olabildiğini havsalası almazdı. Eğer insanlığa ve cemiyete karşı duyulan sevgi bir din sayılırsa, bu adam dizensin biriydi. Tanrı, his, kadın, saadet gibi şeylerden haberi yoktu” (Balzac, 1947: 6).

Aynı yazarın Parfümcü Cesar Birottoeau'nun Yükselişi ve Düşüşü isimli metni de bu konuda önem arz eder. Cesar Birottoeau, taşrada yaşarken birden bire Paris'e gitmeye karar verir. Paris'te Güller Kraliçesi isimli bir mağazada çalışmaya başlar. Mağaza personeli sayesinde biraz gözü açılır. Para biriktirmeye başlayınca borsa oyunlarına girer. Kendisi gibi bir mağaza çalışanı olan Constance Pilereult ile evlenir. Kendi dükkânını açar ve işlerini daha da büyütür. Kazandığı para ile arsa spekülasyonuna girer. Gayet doğal olarak birçok spekülasyonda olduğu gibi üç yüz bin frank kaybederek batır.

Dostoyevski, Kumarbaz adlı meşhur romanında, Rus ve Alman tiplerini gene maddiyat açısından mukayese eder. Dostoyevski'ye göre Ruslar sermaye edinme yeteneğinden yoksun oldukları gibi ellerindekini de har vurup harman savuran kişilerdir. Almanlar ise dürüst çalışarak para biriktiren tiplerdir. (Dostoyevski, 1971: 37).

Zola'nın Para isimli romanı Fransız sömürgeciliği hakkında olduğu kadar sömürgeciliğin genel iki temel kaynağı olan din ve borsa hakkında bilgiler verir. Paris borsası üzerinden para oyunlarından bahseder. (Özel, 2021: 118).¹⁴ Aynı yazar, 1860'ların Paris'ini resmetmeye çalıştığı Tazı Payı'nda ise siyasetin nasıl servet avcılığına dönüştüğünü irdeler (Özel, 2021: 13).¹⁵ Bu romanda Zola, 1860'ların Paris'inin yeniden inşasının sosyo-ekonomik romanını yazmış gibidir.¹⁶

Anadolu aslanlarının [KOBİ] en az yarısının hikâyesi Koku Tüccarı Cesar Biritteau'da. Namuslu hesapsızlıklarıyla yükselip düşüyorlardı. Karabatak misali boyuna dalıp çıkan namussuz aslanların hikâyeleri ise daha çok Zola'da. Paris'in Midesi'nde sebze hali ile balık pazarının serencâmını anlatabilmek için aylarca pazaryerinde yatıp kalkıyor; küçük büyük yüzlerce iş sahibiyle görüşüyor. Sonunda pazardaki kârın kaymağının nasıl az sayıdaki uzun el tarafından alındığını, sayısız küçük esnafına ise kırıntıları toplamak zorunda kaldığını çarpıcı bir şekilde tahlil ediyor. Tazı Payı'nda projektörü emlak dolaplarına çeviriyor. On dokuzuncu yüz yıl ortalarında adeta yeniden inşa edilen Paris'te, belediyeler üzerinden gerçekleştirilen vurgunların teşrihini yapıyor:

“Zola, tüm hayatını adadığı Rougon-Macquart çevrimi, yirmi kitaplık bir nehir roman.¹⁷ Dizinin 1872'de yayınlanan ikinci kitabı Tazı Payı'nın kahramanı Aristide Saccard, son hükümet darbesinde yanlış ata oynamış sonra da taşraya lanet okuyarak Paris'e koşmuştur... Erkek kardeşi Eugene Rougon ise doğru ata oynamış, yönetiminde etkili bir noktaya gelmişti... daha sonra erkek kardeşi vasıtasıyla belediyeye yollardan sorumlu komiser muavini olarak atanır ve 2400 frank maaş bağlanır... Aç bir karakterdir Aristide. Çeşme akarken küpünü bir an evvel doldurmaya meyyaldir. Eugene ise son derece temkinli ve tedbirdir... Aristide Saccard, ilk sermayesini kirletilmiş bir kadının drahomasına borçludur; iki yüz bin frank karşılığında Renee ile evlenir” (Özel, 2021: 120).

Aynı yazarın aynı nehir roman serisi (Rougon-Macquart), 1871'de yayımlanan Rougonlar'ın Serveti ile başlar. Bir ailenin iki kol üzerinden doğal ve toplumsal öyküsünün anlatmayı hedefleyen yazar, o kadar akademik bakışlıydı ki, yazdığı kısa önsözün son cümlesinde, ilk kitabın bilimsel başlığının kökenler olduğunu söylemeyi ihmal etmiyordu. Gelişimi mercek altına alınan ailenin temel niteliğinin, iştahları kabarmış, çağımızda her şeyden yararlanma duygusuna kapılmış kişilerden oluşmasıdır:

“Aile bireylerinin genelde iştahları kabarmış olsa da, bir kol genelde sağlıklı/hesapçı/siyasi, diğer kol ise marazi/hesapsız/iktisadi bir nitelik sergiliyor. Özellikle finansal spekülasyonların arkasındaki kişilerin hastalıklı yönüne erken bir zamanda dikkat çeken Zola, Keynes'e hayvan ruhlar (animal spirits) kavramını ilham etmiş gibidir. Tazı Payı romanından hatırladığımız Aristide Saccard, giriştiği arsa spekülasyonları sonucunda topu atmış ve daha başka skandallara yol açmaması için bakan kardeşi tarafından Paris dışında yaşamaya zorlanmıştır. İşte böyle bir ortamda, Fransa'ya hükmeden Yahudi finans gücüne karşı Katolik dünyayı ayağa kaldıracak bir ihlaslı finans kurumu hülyası geliştirir. Bu dinci bankanın spekülatif yükseliş ve düşüşünün hikâyesi, dizinin 18. kitabı olan Para'nın (L'Argent) konusudur... Zola, roman boyunca bizi yeni ekonominin spekülatif bilincine vardırırmak istiyor... Borsada hisse senedi alır gibi ev/emlak alıyor, yeteri kadar değerlendirince satıp çıkmak istiyorlar. Bankalar, üretken faaliyetleri finanse etmekten ziyade, bu spekülasyon çarkının dişlilerini yağlıyor.¹⁸ Zola'nın bu romanı, 2000'lerdeki subprime mortgage krizini 120 yıl öncesinden haber veriyor. Georges Hamelin, başka işlerden, bilhassa İstanbul'da bir banka açmaktan bahseder... Bankaya bir de isim düşünülmüştür: Merkad-i İsa Hazinesi. Genç mühendisin bu fikirleri, muhteris girişimci Saccard'ın kafasında hemen somut bir projeye dönüşür ve ertesi gün yirmi beş milyon frank sermayeli Bank Universal'ın kuruluşu

için ilk ortakları aramaya başlar... Saccard, kurduğu bankanın palazlanması için öncelikle Esperance adlı Katolik eğilimli bir siyasi gazete ile La Cote Financiere adlı bir finans gazetesini satın alır... Bank Üiversal için butik bir saray yaptırır Saccard... Ve Bank Üiversal hisseleri borsada yükselmeye başlar (Özel, 2021: 130-152).

Zola, Kadınlar Cehennemi'nde bir alışveriş mağazasının büyümesini ve büyüdükçe etrafındaki dükkânlarını yemesini anlatır. Kısacası tüketim kapitalizminin ortaya çıkışını betimliyor. Bu hızla büyüyen mağazanın yanında sıkışan şemsiyeci, mağaza sahibinin kendisine dükkânını almak için teklif ettiği çok yüksek parayı zanaat ve haysiyetine hakaret sayarak reddeder.

Joseph Conrad, Karanlığın Yüreği (Heart of Darness-1899) ile Nostromo romanlarında Avrupa emperyalizminin Afrika serüvenini anlatır. Nostromo'da bir tür tarihçi gibi olan Conrad, bu romanına konu olan Kongo, Belçika kralı Leopord'un kişisel mülküdür ve yüzölçümü Belçika'nın tam seksen mislidir. Karanlığın Yüreği'nde sömürgeciliği, ikincisi olan Nostramo'da ise yatırım görüntüsü altında liberal sömürgeciliği irdeler. Karanlığın Yüreği, sömürgeci bireyin psikolojisini tasvir, tahlil ve tel'inde hâlâ bir zirvedir (Özel, 2021: 183).

Karanlığın Yüreği'nin merkezi kahramanı olan Almaye'nin iki düşü vardır: Kızı Nina ve Altın. Bu sarı maden sayesinde kendisini ve kızı Nina'yı Asya cehenneminden korumayı düşünür.¹⁹ Conrad bu metinde, 1890 yılında Kongo'da yaşadığı ve onu derinden sarsan deneyimini anlatır. Yolculuğuna büyük umutlarla başlayan yazarın, Kongo'da yaşadığı hayal kırıklığı ve psikolojik sarsıntıyı ifade eder. Eser, Avrupalıların Afrika'daki sömürsünü anlatmasına karşın, sömürgeciliğin mirası, emperyalizmin ekolojik sonuçları etrafında sürer. Sömürge kavramının, hem sömüren hem de sömürülen açısından yıkıcı etkisi üzerinde durulur.

Diğer romanı olan Nostramo'da ise karakter bol olmasına rağmen merkezi rolü insan değil bir maden olan gümüş alır. Madenin hem işletilebilmesi; hem de bu işletme üzerinden dünya pazarına bağlanmasında kritik etmen ise kredidir. Gümüş ve kredinin merkezde yer aldığı bir roman olan Nostramo, kapitalist roman pazarının öncülerindedir. Nostramo'nun mekânı olan Costaguana, yasadışı ve güvensiz bir cehennemdir. Her şey siyasetçiye veya bürokrasiye rüşvet vererek halledilir. Mustafa Özel, Conrad'ın bu eserini, farklı bir bakış açısıyla şu cümlelerle değerlendirir:

“Joseph Conrad, 114 yıl önce [1904] yayınlanan Nostramo'da, adı baş harflerden (A.B.D) oluşan sermaye-temelli yeni emperyalist sistemin cihanşumül sergüzeştini okumaya çalışıyordu. Batı Avrupa'dan Kuzey Amerika'ya doğru eksen değiştiren Sistem'i tahlil ve müstakbel yörüngesini tahmin ediyordu. Üstelik yalnızca Emperyalistlerin sömürü hesaplarına değil, Kurtarıcıların sömürden pay kapma yarışına da ayna tutuyordu” (Özel, 2021: 258).²⁰

Jules Verne'nin *Begüm'ün Beş Yüz Milyonu* isimli romanı, edebiyat-ekonomi ilişkisi bakımından ilginç bir yapıttır. Roman kahramanı Dr. François Sarrasin, kendini bilime adanmış bir Fransız'dır. Uluslar arası bir bilim kongresi için İngiltere'ye gittiğinde kaldığı otelin odasına bir avukat çıkıp gelir. Sarrasin'in büyük dedesi Begüm isimli Hintli bayan ile evlenmiştir. İşte dedesinin evli olduğu bu Hintli bayandan kalan miras bankada epey değer kazanmıştır. Bundan dolayı ideal bilim adamı birden hayal bile edemeyeceği bir servete sahip olur: 525 milyon frank. Fakat ilerleyen zaman diliminde bir Alman vatandaşı, İngiliz avukat vasıtasıyla bu mirasın yarısını Sarrasin'in elinden alır. Kısacası roman -Taksi filminde olduğu gibi- bir Alman-Fransız çekişmesine doğru evrilir. Fransız Profesör sağlık kenti inşa ederken Alman vatandaşı dünyanın en büyük savaş topu imalatçısı olur. Jules Verne, romanının başında olduğu gibi ilerleyen bölümlerinde de yıkım makinesi Almanya ile medeniyet inşacısı Fransa'nın zıtlaşması esastır. Sonunda Alman'ın yaptığı top ateşlenir ve yanlış hesap yapıldığı için topun güllesi boşlukta kaybolur. Fransız'ın yaptığı çelik-kent ise iskambil kâğıdından şatolar gibi çöker.

Bir kısım araştırmacıya göre gerçekçi romanı Stendhal ile başlatmak yerinde bir görüştür. Modern çağın basit gerçeği paradır, ekonomidir. Yazarımız Stendhal, akademik iktisatçılara parmak ısırtacak kadar teorik iktisat bilmektedir. (Özel, 2019a: 103). Kırmızı ve Siyah romanındaki Verriers kasabası bıçkıcılık sanatıyla meşhurdur. Fakat asıl zenginliği Mulhouse basması üreten diğer fabrikadan gelmektedir. Başka bir fabrika ise çivi üretmektedir. İşte bu çivi fabrikasının sahibi, hem bıçkı fabrikasını hem de bıçkının dönmesini sağlayan ve herkesin malı olan ırmağın yolunu kendisine doğru çevirme iznini devletten alır. (Stendhal, 2010: 7).²¹

Victor Hugo'nun, Sefiller romanının kahramanı olan Jean Valjean, sefilliğin, sömürünün, emek hırsızlığının en güzel timsalidir. Jean Valjean budama mevsiminde günde on sekiz metelik kazanır. Sonra da orakçı, ırgat, sığırtmaç, hamal olarak çalışır. Yapabildiği her işi yapar. Ablası da çalışıyordur ama yedi çocukla ne yapabilirdi ki? Bunlar, sefâletin avucuna alıp yavaş yavaş ezdiği hazin bir topluluktur. Derken çetin bir kış olur ve Jean Valjean işsiz kalır. Ekmek yoktur. Ekmeksizlik ve işsizlik. Bu açlıktan dolayı bir fırının camını kırınca yakalanır ve beş yıl küreğe mahkûm edilir. Hapiste adı bile değişir artık adı Jean Valjean değildir sadece 24.601'dir:

“Claude Gueux bir ekmek çalmıştı; Jean Valjean da bir ekmek çaldı. Bir İngiliz istatistiği, Londra'daki beş hırsızlıktan dördünün doğrudan doğruya açlık nedenine dayandığını göstermektedir. Jean Valjean hapse hiçkırı hiçkırı girdi. Oradan ruhu kararmış duygusuz bir insan olarak çıktı” (Hugo, 2000: 130).

Ünlü Alman yazarı Goethe, bir simyacıdır ve laboratuvarında kurşundan altın üretmenin peşinde koşan kişidir. Genelde romanlarda kapitalin göstergesi olarak madeni para ve altın varken, ilk defa Goethe kâğıt paranın mâhiyet ve kaderini; kâğıt para bir dünya fenomeni haline gelmeden, iktisatçıları kısıktırarak bir bilgelikle ele alan yazardır.

Mustafa Özel, biri edebiyatçı [Goethe] diğeri iktisatçı olan [Adam Smith] iki şahıstan hareketle “ihtisaslaşmak” üzerine şu bilgiyi aktarıyor:

“Goethe'nin Wilhelm Meister'in Çıraklık Yılları'nı ilk okuduğumda, hemen aklıma Adam Smith'in Ulusların Zenginliği ile karşılaştırmalı tahlilini yapmak istemiş fakat buna vakit ayıramamıştım.²² Birincisi milli bir tiyatro kurmanın hikâyesiydi, ikincisi milli bir pazarın.²³ Aralarında ne münasebet mi var? Birincisi ikincisini anlatacaktı, bütün kıvrımları, erdemleri ve gariplikleriyle. Milli bir pazarın da, milli bir tiyatronun da özü ihtisastı... Smith'in eserlerinin anahtar kavramı ihtisaslaşma idi. İnsanlar uzmanlaştıkça emeğin üretkenliği artardı; toplumsal servet de üretken emeğin fonksiyonuydu. Üretken emek ne kadar geniş bir ulusal pazarda örgütlenebilirse, o ülke o kadar müreffeh olurdu. Goethe de ulusal birlik peşindedir; tiyatro bu maksada hizmet edecektir. Mükemmel bir tiyatro kurabilmesi için uzmanlaşma şarttır” (Özel, 2020:148-151).²⁴

Goethe'nin Wilhelm Meister'in Çıraklık Yılları, tamamen ticaret ile sanat arasındaki gerginliğin birey ruhu üzerindeki etkilerini tasavvur ve tasvire çalışıyor. Goethe bu eserinde aynı zamanda, ticaret ile sanatın aynı kumaştan dokunduğunu hissettiriyor. Romanın kahramanlarından Wilhelm, şair ve aktör, Werner ise iş adamıdır. Birisi sanatı diğeri ise ticareti temsil eder. Şairin babası da iş adamıdır ve zaman zaman oğlunu ticari işlerle uğraşmaya ikna etmeyi başarır. Ticaretle uğraştığı zaman da çalışkan ve başarılıdır Wilhelm. Ancak ruhunda fırtınalar esmektedir. Wilhelm büyük bir gayretle ticaret işlerine atılır. Tezgâhta, borsada, dükkânda ve ambarda onun kadar çalışkan kimse yoktur. (Goethe, 2018: 66).

En ünlü eseri olarak bilinen Faust'un kurgusunda Goethe, kâğıt para üzerinden emeksiz değer yaratmanın mümkün hale geldiğini; kâğıt paranın para değil simya olduğunu dile getirmeye çalışır.²⁵ Ondan 70-80 yıl sonra yurttaş Max Weber, modernliğin (kapitalizmin) ‘dünyayı büyüden arındırdığını’ söylerken; Goethe asıl büyüünün kâğıt para ile modern ekonomiyi kuşattığını, siyasi liderlerin ise finans büyücülerine hizmet eden yarı sarhoş oyunculardan başka bir şey olmadıklarını ifşâ ediyor. Keynes, iktisatçı ve rasyonelliğine rağmen, Weber'in değil Goethe'nin devamıdır. Ve bugün hâlâ Keynes'in kuramsallaştırdığı ‘finansal kapitalizm’ çağında yaşıyoruz. Mustafa Özel, Goethe'nin Faust'undan hareketle edebiyat ile iktisat arasındaki ilişkiden şöyle bahseder:

“Geçen yıl Merkez Bankası başkanımız, para kurulu üyeleri ve diğer bazı Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası üst yönetici ve danışmanlarıyla yapılacak bir toplantıda konuşmamı talep ettiğinde, size Faust'u anlatayım dedim. Faust mu, ne alaka? Valla, dedim, geçenlerde Avrupa Merkez Bankası Başkanı'na neden piyasayı rahatlatmak için biraz para basmıyor (devalüasyon yapmıyor) sunuz diye sorulduklarında, ‘Yapayım da Faust'un başına gelenler benim de başıma gelsin, öyle mi?’ diye cevap verdi. O halde dinleyelim sizi hocam dediler ve o hafta mevzuu bitiremedik; ertesi hafta tam takım İstanbul'a geldiler de Faust'a noktayı koyabildik. Faust'un, yirmi yılda ancak birinci cildini bitiriyor; kırk yıl da ikinci cildine harcıyor. Bir yanda kurgu ustası kimliği var bir yanda iktisatçı kimliği var. Weimar dönümünün bir nevi maliye ve bayındırlık bakanı... iktisadî realiteyle, edebî, fikrî, felsefî realite arasında çok rahat köprü kurabiliyor. İktisadi açıdan, genelde modernliğin tarihi ve kaderi bakımından daha büyük öneme sahip olan [Faust'un] ikinci cilttir.” (Özel, 2019a: 26).²⁶

Giuseppe Tomasi di Lampedusa'nın Leopar adını taşıyan romanı, şirketlerinin pek çoğunda görülen yükseliş ve batışı çok güzel bir şekilde ifade etmektedir. Romanın kahramanı olan Prens Fabrizio Salina, zenginliğe sahip olmasına rağmen, gider ve gelirini hesap edemeyen ailenin son ferdidir. Çatık kaşlı ve memnuniyetsiz bir tip olan bu kahraman, bağlı olduğu soylu sınıfın çöküşüyle birlikte sahip olduğu malın mülkünü de gidişini sadece seyretmekle yetinir. Sahip olduğu zenginliğin sadece kokusu kalan Prens, geçmişte anılarıyla birlikte avunarak yaşamaya devam eder.

Andre Gide, kendisine fiilen babalık yapmış olan iktisatçı Charles Gide'nin yeğenidir. Charles Gide, yirminci yüzyılın başlarında yaşamış olan önemli para kuramcılarındandır. Andre Gide'nin tanınmasını sağlayan belki de en meşhur eseri olarak kabul edilebilecek olan Kalpazanlar romanının kaleme alınmasında Andre Gide'nin önemli para kuramcısı amcası Charles Gide ile aynı mekânı paylaşmış olmasından dolayı ondan etkilenmiş olması da düşünülebilir. Bu düşüncenin akla gelmesinde Gide'nin amcası ile aynı mekânı paylaşması kadar, amcasının kuramcısı olduğu para teorisinde geçen 'piyasa, değer eksilmesi, enflasyon' gibi iktisadi terimlerin onun kaleme aldığı Kalpazanlar romanında da sık sık geçiyor olmasıdır.

Andre Gide'nin Kalpazanlar'ı, roman bilimi açısından olduğu kadar iktisadi metaforlar açısından da önemli bir yapıttır. Ayrıca edebiyatın iktisat ve toplumbilimine olan katkılarını göstermesi bakımından da önem arz eder. Kalpazanlar romanındaki "kalp" kavramı, kalp paradan çok, kalp insana ve kalp lisana yöneliktir. Kısacası "sahtelik", paradan önce, kelimelerdedir. Metin, gerek yazıldığı zaman diliminin toplumunda gerekse yaşanan zamanın insanlarında birçok konunun "kalp" olduğu konusunda iddialıdır. Toplumdaki bütün bozulma ve dönüşümlerin kaynağındaki bütün metaforlar iktisadi içerikli olduğu için roman, iktisadi bakımdan önem arz eder. Daha öncede ifade edildiği gibi Fransa'nın ünlü iktisatçılarından Charles Gide'nin yeğeni olan Andre Gide, amcasının evinde büyüdüğünden hem büyüdüğü zamanın hem de olgunluk zamanının iktisadi terimlerine yabancı değildir. Dört yüz sayfalık romanda "kalp para" sadece yirmi sayfa devam ederken, kalp insan, kalp sanatçı gibi birçok nitelikten sayfalarca bahsedilir. Belki de eser için en önemli unsur, kalpazanlar romanının bir kahramanı tarafından içeride yazılmakta olmasıdır. Yani Andre Gide'nin kendisi de bir kalpazandır (Özel, 2019a: 18).²⁷

Frank Norris, 20. yüzyıla girerken Ahtapot, Cehennem Kuyusu, Kurt (The Octopus, The Pitt, Wolf) isimli o meşhur Amerikan üçlemesini yayımlar. Gelecek vaat ettiği halde genç yaşta vefat eden bu kalem ehlinin ilk romanı, Kaliforniya'da üretilen tahılın kazancının nasıl üreticilerden tekeli tüccara aktığını ifade eder. İkinci romanında ise dikkatleri Chicago tahıl borsasına yöneltir. Ömründe buğday görmemiş spekülötörlerin, buğdayın fiyatını nasıl indirip kaldırdıklarına çevirir. Aynı serinin üçüncü metninde ise Avrupa'ya ihraç edilen buğdayın, orada ekmeğe haline getirildikten sonraki macerasını anlatmak ister fakat buna ömrü vefa etmez. (Özel, 2019a: 86).²⁸

Thomas Mann: Buddenbrooklar

"Evet, tanrım...
Strunck ve Hagenström Firması'nın işleri
yolunda gidiyor;
önemli olan da bu zaten" (Mann, 2012: 106).

Buddenbrooklar, ilk defa 1901 yılında yayımlanan ve 1929 yılında yazarı Mann'a Nobel Edebiyat Ödülü'nü aldırarak eseridir.²⁹ Metin, Mann'ın yaşadığı şehir olan Lübeck'li tüccar bir ailenin çöküşünü dört nesil boyunca anlatan bir metindir. Hüseyin Arak'a göre bu metin, Thomas Mann'ın ailesinin üç kuşaklık hikâyesini Buddenbrooklar romanı ile ifade edilmiştir (Arak, 2002: 215).

Buddenbrooklar, 19. yüzyıl realist, objektif, sosyal romanları türündendir. Roman, kendi aralarında alt bölümlere ayrılmış on bir ana bölümden oluşmaktadır. Aynı türden eserlerde görülen kronolojik olarak sürüp giden olaylar zinciri vardır. 1835 ile 1877 yılları arasında kapsadığı gibi yer yer geriye dönüşlerle 1835 öncesi olaylardan da söz edilir. Eserin dokusunda yer alan karakterlerin meydana getirdiği kuşaklar yan yana anlatılmaktadır. Hanno dışındaki tüm ana karakterler, eserin birinci bölümünde sunulmuştur. Johann Buddenbrook ile başlayan roman, yine bir Johann [Hanno] Buddenbrook ile sona erer ve aile çöker.³⁰

Özet

“Konsolos” unvanlı ikinci kuşaktan baba Buddenbrook’un dört tane çocuğu vardır.³¹ Fakat bunlardan üç tanesi ön planda gelmektedir: Thomas, Christian ve Tony.³² Konsülün kızı Clara’dan ara sıra söz edilir. Buddenbrooklar, her şeye ticari bakış açısıyla baktıkları için şirketin ve ailenin Cristian’dan çok Thomas’a umut bağlarlar. Çünkü Thomas babası gibi sessiz ve çok çalışkan biridir. Babasından gelen mektuplarda sık sık Thomas’a çalışmalısın, dua etmelisin ve sade yaşamalısın tavsiyeleri gelir. Babasının bu tavsiyelerini dikkate alan Thomas, çiçekçide çalışan sevgilisi Anna’dan ayrılarak daha iyi yetişmesi için Hollanda’ya gider.¹ Kardeşi Christian ise tiyatro başta olmak üzere sanata meyyleder. Hatta ağabeyi Thomas tarafından bu sanata olan iltisâkından dolayı tecrit bile edilir. Thomas için tek gerçek vardır, daha fazla paraya kavuşmak için çalışmak.² Babası vefat edince onun yerine Thomas konsolos olur. İlk yaptığı iş özel hayatı ile iş hayatını ayırmaktır.

Kardeşi Christian’ın şirketteki payını satın alır. Payını satan Christian iflas eder. Thomas evlenir ve onun bu evlilikten Hanno adında bir oğlu olur. Hanno, ticaretten ziyade iflas eden amcası gibi sanata özellikle müziğe yönelir.³³ Hanno’da yaşadığı hayal kırıklığı ve annesinin vefatı Thomas’ın zihnini allak bullak eder. İyice dağılan Thomas, zirveden inmeye başlamasıyla birlikte serveti de hızla azalmaya başlar. Thomas’ın vefatından hemen sonra oğlu Hanno da on altı yaşında vefat edince o müthiş servetten hiçbir iz kalmaz. Baba-oğulun bu vefatları ile dört nesildir devam eden aile şirketinin ömrü de neticelenmiş olur.

Eser Hakkında

Thomas Mann’ın Buddenbrooklar’ı, yazarın doğup büyüdüğü Lübeck’te geçer.³⁴ Nesiller boyu ticaretle uğraşan Buddenbrooklar gibi bir aileden gelen kitabın yazarı olan Mann bu eserinde, maddi hayat ile ruh arasındaki karşıtlığı işlemiştir.³⁵ Buddenbrook ailesi üçüncü kuşakta ticaretteki gücünü kaybeder ama buna karşılık ruhi bir olgunluk kazanır. Ailenin kökü, 16. yüzyıla kadar gider ve espit edilen ilk Buddenbrook meclis üyesidir. Parchim’de yaşamıştır (Mann, 2012: 53).³⁶ Metin içinde aileden bahseden en son tarih ise 1875 yılına aittir. Buddenbrook ailesi bireylerinden birisi de aynen yazar Thomas Mann gibi hububat işi yapar. Yazar bu anlatımına, Buddenbrooklar’ın en mutlu olduğu dönemden yani yükselişlerinin tam ortasından başlar. Devamında bu çöküş öyküsü, hiçbir ayrıntının atlanmadığı bir olaya dönüşür. Eserin, heyecan içermeyen sakin bir anlatımı vardır.³⁷ Thomas Mann bu eseri üç sosyologun tesiri altında yazmıştır: Wagner, Nietzsche ve Schopenhauer. Bunlardan eseri kaleme alırken keşfettiği Schopenhauer ise onu (Mann) alabora etmiştir:

“Schopenhauer’in keşfi bir vahiy kuvvetiyle geliyor ve hemen romanda kendi yolunu buluyor. Buddenbrooklar belirli bir yaşam biçimiyle güçlü ve karmaşık bir hesaplaşmadır. Mann sayesinde aile romanı tarihsel, sosyal ve psikolojik değişimin romanı haline geliyor. Fakat Mann’ın en büyük hesaplaşması bizzat Almanya ile” (Swales, 1991: 4).

Romandaki olayları yönlendiren ana karakterler, her an için etkin olarak olayların merkezinde değil, zaman zaman geri çekilerek ikinci plana düşebilirler. Ön planda bulunan tiplerden Thomas ile bazen geri çekilebilir. Romandaki kişiler arasındaki ilişkiler, daha çok akrabalık bağlarına dayanır. (Arak, 2002: 217).³⁸ Buddenbrooklar o zamanlar Baltık Denizi sahilinde Lübeck adındaki küçük ve bağımsız bir eyalette buğday ticareti ile uğraşan köklü bir ailedir. Şirketin yüz yıllık geçmişi vardır. Sahipleri, sorumluluk hissi taşıyan insanlardır, zengindirler, sosyal etkinliklerde rol alırlar ve sahip buldukları toplumsal statüden de haklı olarak gurur duyarlar. (Arak, 2002: 216).³⁹ Dört kuşak boyunca yaşayan bir ailenin ticari hayatı özel hayatıyla birlikte verilir. Romanda en çok adından bahsedilen merkezi kahraman ile yazar aynı ismi taşımaktadır (Thomas Buddenbrook).⁴⁰

¹ Çiçekçide çalışan Anna ise Thomas’ın bu hareketinden sonra çıkırlıklar içinde Cinayetler Kitabını eline alarak okumaya başlar. (Mann, 2012: 150 / Özel, 1997: 219).

² Thomas bu düşüncelerini şu şekilde özetler:

“Edipler, şairler kendi üstün iç hayatlarını gereğince bir güzellikle anlatarak başka insanların duygu âlemlerini zenginleştirirler. Fakat bizler sıradan insanlarız, biz tüccarız yavrum; kendi iç dünyamız üzerine gözlemlerimiz pek azdır. Ah, en iyisi masanın başına oturmalı ve cedlerimiz gibi çalışıp bir şeyler başarmalıyız”(Mann, 2012: 300).

Eserde faydalanılan tekniklerden biri geri dönüş tekniğidir. Yazar zaman zaman geçmişte yaşanmış vakaları ifade etmek veya hatırlatmak için geri dönüş tekniğinden istifade eder. Mann'ın bu metinde faydalandığı diğer bir teknikte Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinde sıklıkla karşımıza çıkan araya girerek bir olay veya durum hakkında bilgi vermektir. Thomas Mann, ailenin en son temsilcisi olarak eserde yer alan Hanno'nun tifodan vefatını anlatırken yaklaşık üç sayfa kadar tifodan bahseder. (Mann, 2012: 657). Ayrıca aile fertlerinin Lübeck'ten ayrıldıklarından sonra yaptıkları işlerden okuyucuyu haberdar etmek için çok bilinen ve eski bir teknik olan mektup tekniğinden de istifade etmiştir.⁴¹ Zaman zaman [baba-oğul, kardeş-kardeş, iş-sanat gibi] muhtelif çatışmalar eserin ana omurgasının oluşumunda etkili olmuştur.

Metinde anlatılan aile için her şey paradan ibarettir, kısaca her şey paradır. Bundan dolayı Johann Buddenbrook, yeni doğan kızı Tony için hemen yüz elli talerlik sigorta poliçesi yaptırır (Mann, 2012: 49). Tony'nin yaptığı iki evliliğinde de evlilik hakkı olan drohomayı mark olarak öder. (Mann, 2012: 144). Hem dede Johann Buddenbrook hem de oğlu Thomas Buddenbrook'un evlilikleri bir aşk evliliği değil bir şirket evliliği gibidir. Her şey para üzerine bina edildiği için evlilikler de menfaat esasına dayanır (Mann, 2012: 51). Bu ailedeki her şey gibi evliliğin de maddiyata dayanması, bilinen ilk Buddenbrook olan Johann Buddenbrook'tan (1765-1841) beri böyle devam eder. Johann Buddenbrook, Bremenli bir tüccarın kızı olan Josephine ile bir mantık evliliği yaparak bu işe öncülük eder.⁴² Devamında da bu gelenek bozulmadığı için üçüncü kuşaktan Tony, ailenin istemediği bir evlilik yapma aşamasındayken babası, her hafta gittikleri kilisenin papazıyla görüşerek kızlarının bu evliliği yapmaması için yardım ister. Papaz da o haftaki vaazında ailenin bu isteğine uygun bir şekilde bu konuya değinir:

“Tony bir Pazar günü annesi ve babasıyla ve kardeşleriyle Meryem Ana Kilisesi'nde dua ederken, Rahip Kölling elindeki kitaptan, kız çocuklarının günü geldiğinde anne ve babasını terk ederek erkeğin peşinden gitmesi gerektiğini bildiren bölümü etkili bir biçimde ve sözcüklere vurgu yaparak okuyordu, genç kız o bunları söylerken acaba beni süzüyor mu diye ürkek ürkek baktı onun yüzüne. Hayır, Tanrı'ya şükür öyle yapmıyordu, kocaman başını başka yöne çevirmiş, ilahi duygulara kapılmış kalabalığa sesleniyordu. Ama bunu yine de kendisine yönelik yeni bir saldırı olduğu ve rahibin ağzından çıkan her sözün kendisine yönelik bir gönderme olduğu açtı” (Mann, 2012: 103).⁴³

Hayatında ticareti ön plana aldığı için sanata mesafeli olan Thomas Buddenbrook, doğal olarak kardeşi Christian'ın ve oğlu Hanno'nun müzik ve tiyatro tutkusuna karşıdır. Ne kadar enteresandır ki onun eşi Gerda ile evlenme sebeplerinden biri de Gerda'nın büyüleyici keman çalışmasıdır. Hayatını maddi menfaat üzerine bina eden Thomas için bu durum, büyük bir çelişkidir. Ailenin üçüncü kuşağını oluşturacak olan ve aile şirketinin başına geçecek olan kişinin seçiminde de maddi bakış açısı hâkimdir. Bu bakış açısından dolayı sanata meyleden kardeş (Christian) yerine, babası gibi ticaret hayatına dönük olan Thomas seçilir:

“Tüccar olmaya doğuştan yetenekli ve firmanın gelecekteki sahibi olan Thomas, akıllı, uyanık ve ağırbaşlı bir gençti. Gotik tarzlı kubbeli okulun fen dersleri ağırlıklı bölümüne gidiyordu; en az kendisi kadar yetenekli olan ama onun işini ciddiye almayan lise öğrencisi kardeşi Christian'ın öğretmenlerini, özellikle de müzik, resim ve bu tür sanatsal dersleri veren yetenekli Bay Marcellus Stengel'i büyük bir başarıyla taklit etmesi, onu çok eğlendiriyordu... Görüldüğü kadarıyla Thomas Buddenbrook'a kardeşlerinden daha çok umut bağlanıyordu. Thomas ne istediğini bilen, davranışları ölçülü sakin bir çocuktü, buna karşın Christian biraz şımarıktı ve davranışlarıyla hiç güven vermiyordu; bir taraftan tuhaf tuhaf komiklikler yapıyor diğer taraftan da bütün aileyi dehşete düşüren davranışlarda bulunuyordu” (Mann, 2012: 61).⁴⁴

1768 yılında ilk kuşak Buddenbrook tarafından kurulan şirket, ilk defa Johann Buddenbrook'a ondan da Thomas Buddenbrook'a, ondan da Hanno Buddenbrook'a devredilir. Fakat ailenin en son temsilcisi olarak şirketin başına geçmesi planlanan Hanno, babası, Thomas Buddenbrook'un istediği gibi bir evlat değildir. Hanno amcası Christian gibi müzik ve tiyatro düşkünüdür. Babasına göre de ticaret konusunda beceriksizdir, sağlığı da hep bozuktur (Mann, 2012: 448). Hanno Buddenbrook ailesinin dördüncü kuşağın temsilcisi olarak şirketin başına geçmesi düşünülen veliahtın ticaretle, parayla pek ilgisi yoktur.⁴⁵ Zaten yönetim kurulu kodluğuna oturmadan on altı yaşında vefat eder ve şirket dağılır.⁴⁶ Şirketteki işlerin yavaşlaması ve hatta düşmesi, son kuşak olan Hanno'dan önce Hanno'nun babası Johan Buddenbrook zamanında başlamıştır. Kaderin tecellisi gereği büyükkedesinin kurduğu şirket zaman içinde hızla erimektedir. Johann Buddenbrook'un yerine şirketin başına geçen Thomas Buddenbrook, koltuğa oturduğunda şirketin mal varlığındaki erimeyi fark eder:

“Şimdiye kadar bir milyonumuz olmalıydı... Büyükbabam parlak günlerinde dokuz yüz bin marklık bir birikime ulaşmıştı... o zamandan beri bunca çabalar, nice parlak başarılar ve zaman zaman gerçekleştirdiğimiz nice olumlu işler! Annemin getirdiği drahoma! Annemin mirası! Ah şu sürekli parçalanmalar. Ne yapalım eşyanın tabiatı böyle işte... İş yaşamına gelince, serveti epeyce azalmış ve bir geriye gidış başlamıştı. Fakat annesinden kalan miras ve Mengstrasse'deki ev ve arsadan payına düşenlerle yine de altı yüz bin marktan fazla serveti olan bir adamdı [Thomas Buddenbrook]” (Mann, 2012: 227-536).⁴⁷

Ailenin parçalanmasında Buddenbrooklar'ın şirketinin zamana ayak uyduramaması kadar yapılan evlilikler de etkilidir. Çünkü yapılan bu evliliklerde ödenen drahomalar hem de evlenenlerin çekip gitmesi veya boşanıp geri gelmesi ailenin düzenini çok derinden etkilemiştir. Ailenin çöküşü Abraham H. Lass tarafından şöyle açıklanmaktadır:

“Buddenbrook Ailesi, dış şartların herhangi bir baskısı altında değil de, psikolojik kuvvetlerin tesiri altında gerileyen ve düşen ticari ailenin hikâyesidir. Ailenin her nesilde, daha kuvvetli bir tarzda ortaya çıkan, ailenin muhtelif mensuplarının enerjisini ve kendilerine olan güvenlerini körleten anti-burjuva ruhu bunda bilhassa rol oynadı. Diğer sebepler arasında, ailenin bazı üyelerinin disiplinli yaşayıştan ayrılmaları; bazılarının da sanat kabiliyetine sahip oluşları söylenebilir. Bunlar, aile üyeleri arasında tembellekten, ölümün şiddetle arzu edilmesine kadar değişen his ve durumlar yaratmıştır” (Lass, 1995: 237).

Aile üyelerinin karakterleri incelendiğinde kuşaklar arasındaki farklar açıkça ortaya çıkmaktadır. Yaşlı Johann'ın yaşama bağlılığı, konsülün dindar işadamı kimliği, senatör Thomas'ın kendisini ailesi için kahramanca feda edişi ve Hanno'nun hassas yapısı ön plana çıkar. Ailenin son temsilcisi Hanno'nun ailenin ilk temsilcisi yaşlı Johann ile karşılaştırıldığında zıt özelliklere sahip oldukları görülmektedir. Buddenbrook adının tarihe karışmasındaki başlıca sebep; son temsilcilerinin yaşam enerjilerinin yetersiz oluşudur. Aile bireylerinin hastalık ve ölümlerinin anlatılışında realist akımın etkisi açıkça görülmektedir. Hanno'nun ölümü ancak tip kitaplarında bulunabilecek kuru bir üslupla anlatılmıştır (Arak, 2002: 235).

Metinde sosyal hayata çok yer verilmiştir. Bu sebeple evin dışında meydana gelen herhangi bir değişiklik anında Buddenbrooklar'ın evinde karşılığını bulur. Bundan dolayı “ayaklanma” gibi sosyal olaylar sırasında meydana gelen durumların yansması hemen evde etkisinin gösterir. Yıllardır evin müstemilatını yapan hizmetçi kızın Bayan Konsül'e karşılık vermesi dışarının içeriye yansmasına güzel bir örnek teşkil eder:

“Şimdiye kadar büyük bir saygı ve bağlılık göstermiş olan aşçı kız Trina, içinde sakladığı öfkesini açığa vurmuştu. Bayan Konsül, arpacık soğan sosu iyi olmamış diye onu uyarınca, kız sıvalı kollarını kalçasına dayamış ve : ‘Biraz daha bekleyin Bayan Konsül, bu böyle devam etmeyecek, çünkü bu düzen değişecek o zaman ipekli elbiseler giyip kanepeye sizin yerinize ben oturacağım ve siz bana hizmet edeceksiniz” (Mann, 2012: 159).

Orhan Pamuk, Cevdet ve Oğulları

Her kâra uzatma elin eteğin
Yelkovana döner âhir emeğin
(Edirneli Levni)

Türk romanında para aşkını, ustalıklı bir şekilde ifade eden kalem sahiplerinden birisi de Orhan Pamuk'tur. Nobel ödüllü romancımız Orhan Pamuk, ilk eseri olan Cevdet Bey ve Oğulları'nda girişimci bir Türk ailesinin yükseliş ve düşüşünü resmeder. Romanın merkezi kahramanı olan Cevdet Bey'i çevresindeki insanlardan ayıran en önemli özellik ise değişme isteği ve para kazanma hırslıdır. (Özel, 2019: 164).

Tanzimat'tan bugüne kadar olan roman maceramıza baktığımızda, Ahmet Mithat Efendi'den başka para meselesini hakkıyla kavramış bir iktisatçı-romancımız yok gibidir.⁴⁸ Hacı-i Evvel'in her hikâyesinde, iş hayatından esintiler vardır. Ahmet Mithat Efendi, yıllar önce kaleme aldığı bir romanında “İnşallah bizde de fikr-i ticaret tevessü ve ona müferri mâlumat taammüm eder de bizden sonraki romancılar ticaretin ehemmiyetini ve tüccarın büyüklüğünü bu suretle okuyucularına anlatmayı, hâsıl-ı tahsil ve malum u ilam ederler” demiştir (Okay, 1989: 112).⁴⁹

Orhan Pamuk, Hâce-i Evvel'in çok geç kalmış ilk şakirdidir.⁵⁰ Kemal Tahir'den Adalet Ağaoğlu'na, Atilla İlhan'dan Selim İleri'ye kadar birçok romancımız, iktisadi gelişme konusunda çeşitli genellemeler yapmaktan, iktisat politikacısı yahut iş adamı tipleri çizmekten geri kalmamışlarsa da, Pamuk'a gelinceye kadar hiçbir romancımız Müşâhedat yazarının ümitlerini gerçekleştirmiş sayılmaz.⁵¹ Müşâhedat, Osmanlı teşebbüs zihniyetine dair hâlâ en önemli gerçekçi romanımızdır.⁵² Tanpınar'ın iki medeniyetin zaman ile çalışma anlayışını işleyen romanı Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nün ana fikrini, Ahmet Mithat Efendi'nin 1890 tarihinde yayımlanan Avrupa'da Bir Cevlan başlıklı hatıralarına borçludur dense yeridir. (Özel, 1994: 184).⁵³

Özet

Cevdet, babası, annesi ve ağabeyi Nusret ile Kula'da yaşamaktadır. Babaları Kula'dan Akhisar'a tayin olunca Cevdet, burada Rüştîye mektebine başlar. Anneleri hastalanınca babası istifa edip İstanbul Haseki'ye yerleşerek bir oduncu dükkânı açar. Büyük oğlan Nusret, Tıbbîye'ye kaydolar. Babası vefat eden Cevdet, onuncu dükkânının başına geçer. Daha sonra deposunu Aksaray'a taşıyan Cevdet, nalbur dükkânı da açar. İlerleyen yıllarda Sirkeci'ye taşınan Cevdet'in annesi vefat eder. Ağabeyi Nusret bir Jön-Türk olarak Fransa'ya kaçar. Otuz iki yaşında belediyenin ışıklandırma işini alan Cevdet, bu iş sayesinde dört kat büyür. Adı da "Işıkçı Cevdet" olur. Otuz yedi yaşında Cevdet Bey, Şükrü Paşa'nın kızı ile evlenir.

Cevdet Bey'in Osman, Refik, Ayşe isimli üç çocuğu ve bu çocuklardan torunları vardır. Kendine koyduğu hedefleri yakalamış olan Cevdet Bey, bunu yeterli görmediği için yabancılarla lamba fabrikası açmak ister. Sağlık sorunları baş gösterice işlerini, oğullarından Osman Bey yürütmeye başlar. Bu süreç içerisinde de ülkede önemli siyasi değişiklikler olur ama Cevdet Bey siyasete ilgisiz kalır. Kendisi de "50 Yıllık Ticari Hayatım" adlı bir kitap yazmaya çalışır. Cevdet Bey kitabı çıkaramadan vefat eder.

Eser Hakkında

Orhan Pamuk'un Cevdet Bey ve Oğulları adlı romanı, yazarın ilk eseridir. Aynı zamanda bir Türk iş adamının ortaya çıkışını konu edinen ilk ciddi edebiyat eseridir denilse yeridir. Yazar, ikinci Abdülhamit saltanatının son yıllarından (1905), 12 Mart 1970 Muhtırası'na kadar devam eden zaman dilimini (65 yıl) romanın merkezi kahramanı Işıkçı Cevdet Bey, Cevdet Bey'in iki oğlu Osman ve Refik'in kişilikleriyle ifade etmiştir. Ahmet Mithat Efendiden sonra Türk edebiyatının ilk girişimcilik romanı olan Orhan Pamuk'un Cevdet Bey ve Oğulları'nın merkezi kahramanı olan Cevdet Bey çok hırslı, yeniliğe açık ve girişken tabiatlı biridir. Maddi menfaati için her şeyi yapacak kadar gözü karadır. Cevdet Bey'i çevresindeki insanlardan ayıran en önemli özellik, değişme ve para kazanma isteğidir:

"Hep aynı şeyler. Hiçbir şey değişmiyor. Şu duvar, şu boyası dökülmüş pencereler, yosun tutmuş kiremitler. Bunlar burada iki yüz yıl önce nasıl otururlarsa öyle oturuyorlar... Para kazanma yok. Yeni bir şeyler yok! Hayatlarında şey yok, evet hırs yok, hırs! Her şey ölü" (Pamuk, 2005: 35).

Cevdet Bey, hem maddi düşünce hem de gelecek endişesiyle Fuat Bey ile dost olur. Bu dostluk ona hem ticari hem de çevresel bakımdan çok şeyler kazandırır. Müslüman sülaleden gelen Selanikli bir Yahudi ailesinden gelen Fuat Bey, aynı zamanda masondur:

"Fuat Bey ile dostluk Cevdet Bey'e içine bir türlü giremediği İstanbul'un zengin ve ayrıcalıklı kişilerin toplumsal hayatını, kenarında köşesinde dolaşıp durduğu seçkinler çevresini tanımak ve bu çevreye sokulmak fırsatını verdiği için çok faydalı ve öğreticidir" (Özel, 1994: 191).⁵⁴

Yazar, romanın merkezi kahramanı olan ve bir hırs küpü olan Cevdet Bey'e Belediye'nin ve Şirket-i Hayriye'nin lamba işini aldırır. Bundan dolayı adı "Işıkçı Cevdet Bey'e" çıkar. Bu işten tam dört kat kar eder:

"Şehreminliği'nde herkese rüşvet dağıtmıştı. Bu biraz sıkıcı bir anıydı fakat başarısını gölgelemiyordu" (Pamuk, 2005: 20).

Şükrü Paşa'nın kızı ile evlenen ve cesur bir tüccar olan Cevdet Bey, annesi öldükten sonra Paris'e kaçan ağabeyi Jön-Türk üyesi Nusret'in miras payını alır (Pamuk, 2005: 12).⁵⁵ Maddi durumu hızla düzelen Cevdet Bey, Haseki'deki evini satarak Vefa'ya taşınır. Cevdet Bey'in şahsında da görüleceği üzere hiçbir

maddi başarı, maddi bir gayeye matuf değilse insanoğlu sosyalleşemez. Fert, maddi başarıyla yetinebilir belki, ama toplumun gıdası ruhtur, onsuz ayakta durulmaz (Özel, 1997: 216). Bu düşünceden hareketle Cevdet Bey, maddi başarıya ulaşmasına rağmen sosyalleşemez, ticari olarak atak olsa da ruh hali itibarıyla pasif kalır. Yazar, geçmişte gerçekleşen bazı olayları aktarmak veya bilgi vermek için [mesela abisinin Jön-Türklük macerası gibi] geriye dönüş tekniğinden istifade eder (Pamuk, 2005: 19).

İki Romannın Değerlendirmesi

Bu çalışma, Orhan Pamuk'un [1905-1970 yılları arasında] Müslüman bir tüccar ailesinin konu edildiği Cevdet Bey ve Oğulları ile Thomas Mann'ın [1835-1877 yılları arasında], Alman vatandaşı tüccar bir ailenin hikâyesini anlatan Buddenbrooklar romanları üzerine kurulmuştur.⁵⁶

On dokuzuncu yüzyıl sonu ile yirminci yüzyılın ortalarında yaşamış olan Alman edebiyatının tanınmış isimlerinden olan Thomas Mann ile yirminci yüzyıl ile yirmi birinci yüzyılda yaşayan Orhan Pamuk, aynı dönemde yaşamamış olmalarına rağmen, benzer bir konuyu ele alan, iki eser kaleme almışlardır. Dış dünya itibarıyla bakıldığında 1929 Nobel Edebiyat Ödülü'nün alan Thomas Mann ile 2006 Nobel Edebiyat Ödülü'nü alan iki yazarın insan olmaları, edebiyatçı olmaları bir de Nobel Edebiyat Ödülü almaları dışında bir ortak noktaları bulunmamaktadır.⁵⁷ Thomas Mann'ın Buddenbrooklar ile Orhan Pamuk'un Cevdet Bey ve Oğulları romanları ciddi birer müteşebbis metinleridir. Edebiyat-kapital ilişkisinin güzide iki timsalidir. Hem Thomas Maan hem de Orhan Pamuk kaleme aldıkları bu iki eserdeki ailelere benzer bir yuvada hayata başlamışlardır.⁵⁸ Thomas Mann'dan epey bir zaman dilimi sonrasında yaşayan Orhan Pamuk, nesir türünden kaleme aldığı bu ilk eserinde, Thomas Mann'dan etkilenmiş olabileceğini bizzat kendisi ifade etmektedir:

“Otuzlu yaşlarımın başında sürekli olarak Tolstoy'dan veya Mann'dan fazla etkilenmiş olabileceğimi düşünüp duruyordum. İlk romanlarımda bu tür kibar, aristokratik düzyazıyı hedeflemiştim” (Pamuk, 2010: 539).

Yine Orhan Pamuk, başka bir metninde, Cevdet Bey ve Oğulları'nı kaleme almasında Thomas Mann'ın Buddenbrooklar isimli romanının etkisini şu cümlelerle açıklar:

“Thomas Mann'ın Alman burjuvazisinin yükseliş, töre ve bunalımlarını anlattığı Buddenbrooks Ailesi adlı romanı yirmi yaşımda okuduğumda, bu romanda anlatılan aile yemekleriyle, babaannemin evinde hep birlikte yenen bayram yemekleri arasında bir koşutluk görmem rastlantı değil. Cevdet Bey ve Oğulları adlı romanımı bu heyecanla yazdım” (Pamuk, 2010a: 340).

Halkın arasından, sıradan insanların yer almadığı bu iki metin, muhtelif bölümlerden oluşmaktadır: Buddenbrooklar on bir bölüm, Cevdet Bey ve Oğulları üç bölümden oluştuğu gibi her iki eseri oluşturan bölümlerin alt başlıkları da vardır.

Bu iki metnin ana ekseninde para vardır. Yaşanılan hayat ve yapılacak olan bütün evliliklerde [Christian, Muhittin, Nazlı gibiler hariç] ana eksen paradır (Pamuk, 2005: 47). Hatta Buddenbrooklar'da evlilik için verilen drahomalar o kadar etkilidir ki verilen/alınan bu drahomalarla ticarete başlandığı gibi drahomayı alan kişi eğer şirket sahibiyse bunu şirketinin sermayesine bile ilave edebilir.⁵⁹ Baba ve oğul Thomas Buddenbrook kız kardeşi Tony'in severek yapacağı evliliğe karşysa aynı şekilde Cevdet Bey'in oğlu Osman Bey de kardeşi Ayşe'nin elinde keman taşıyan biriyle evlenmesini onaylamaz.⁶⁰ Buddenbrook ailesi, bu istenmeyen evlilik için Pazar günü vaaza gittikleri papazdan da yardım isterler. Bahsedildiği gibi bu iki ailede de –evlilikler dâhil- her türlü olayın temelinde “maddiyat-para” vardır.⁶¹

Sadece evliliklerde değil geleceğe yönelik yapılan planlarda bile en önde gelen unsur maddiyattır. Para kazandıkça yaşanılan mekânlar, kullanılan araçlar, konuşulan kişiler, dostluklar ve çevre değişir. Hem Cevdet Bey'in hem de Buddenbrooklar'ın para kazanmaktan, ticaretle uğraşmaktan aile fertlerine veya dostlarına ayıracak vakitleri yoktur. Cevdet Bey, dostlarını seçerken bile maddiyatı hesap eder. Örnek olarak Cevdet Bey, Fuat Bey ile dost olmasını onun Yahudi olmasına ve kulüp gibi bazı sosyal tesislere rahat girmesine bağlar. Fuat Bey ile ortak ve dost olmasında ana unsur paradır, maddiyattır (Pamuk, 2005: 41). Cevdet Bey'in yeğeni Ziya bile askerlik görevinden ayrılarak, amcası Cevdet Bey'den para isteyerek ticarete atılmayı düşünür. Kısacası para ve maddiyat bu eserlerin merkezinde yer alan unsurlardır.

İki yazar da eserlerini kaleme alırken, geri dönüş, ileriye dönük zaman atlama, mektup, aile defteri ve hatıra defteri/günlük gibi benzer tekniklerden istifade etmişlerdir.⁶² Hatta yazarlardan birisi merkezi kahramanına “50 Yıllık Ticari Hayatım” adını taşıyan hatıra defteri bile yazdırır (Pamuk, 2005: 201). Bu romanlarda yazarlar, Ahmet Mithat Efendi gibi zaman zaman araya girip olaylar veya durumlar hakkında bilgi verirler. Romanlar bölüm ve sayfa sayısı olarak hacimli olduğu için konuyu dikkatlere açık tutmak, akıcı bir üslup gibi özellikler yönünden biraz zayıf denilebilir. Metinlerde vakaların cereyan ettiği zaman dilimlerinin/kesitlerinin ipuçlarını veren sahneler vardır (Pamuk, 2005: 130-163).⁶³ Sosyal hayattan izler veya parçalar, Cevdet Bey ve Oğulları romanında diğer esere göre biraz daha fazladır. Cevdet Bey’in babası ve kardeşi ile Johann Buddenbrook’un son temsilcisi Hanno, veremden vefat ederler.

Her iki romandaki kahramanların kardeşleri (Christian/Nusret) ağabeyleri gibi değildirler. Birisi sanata/tiyatroya diğeri de Jön-Türk faaliyetinden dolayı miras hakkını satarak kardeşlerine devrederler.⁶⁴ Eserlerdeki kahramanların şirket yönetiminde olmayan kardeşlerin [Christian/Nusret] veya gelecekte şirketin başına geçecek torunların [Hanno/Ahmet] tiyatro gibi sanat faaliyetlerine ilgisi vardır. Bu ilgi de onların ekonomiye-kapitale olan ilgilerinin azalmasına neden olmaktadır. Aynı şekilde Cevdet Bey’in oğlu Refik de şirkette çalışmayı sevmeyen bir kişiliktir. Ondan dolayı şirketin yönetimi Osman Bey’e kalır. Buddenbrooklar’ın sonu Thomas Buddenbrook ile başlarken Cevdet Bey’in şirketinin sonu da oğlu Osman Bey ile başlar. Her iki metindeki her iki veliaht [Thomas Buddenbrook ve Osman Bey], sahip oldukları, yönetiminde buldukları şirketleri zirveden çöküşe doğru yol aldırırlar. Bu son neslin temsilcisi olan Thomas Buddenbrook ile Osman Bey, çekirdekten yetişme birer tüccar olmalarına, babalarının onları [şirketin geleceği için] özel olarak hazırlamalarına, özenle yetiştirmelerine rağmen ticari hayatlarında başarılı olamamışlar tipleridir:

“...Senin babamdan çok farklı bir insan oluşunu, firmanın başına geçtikten sonra işlere farklı bir yön verdiğini biliyorum. Bu arada babamın yapmak istemediği bazı şeyleri de yaptığını da. Gençsin ve böyle işlerin üstesinden gelebilecek girişimci bir kişiliğin var. Fakat son zamanlardaki bazı başarısızlıklarından dolayı biraz korkak davranmaya başladın, bu beni kaygılandırıyor. Şu sıralar eskisi kadar başarılı işler yapamıyorsan, bunun nedeni aşırı dikkatli davranman ve vicdanının sesini dinleyip korkmandır, bu yüzden de karşı işleri elinden kaçırıyorsun” (Mann, 2012: 400). “Acaba benden sonra şirketi nasıl idare edecekler? Artık fabrika şart. Siemens’le anlaşınlar, burada bir fabrika kursunlar. Artık şart. Biz yapmazsak, başkası yapacak” (Pamuk, 2005: 197).

Gerek Thomas Buddenbrook gerekse Cevdet Bey, kurnaz, kararlı, tutkulu tiplerdir. Az önce de ifade edildiği gibi aile geleneğini ve işini sürdürülebilmek uğruna, aile değerlerini ayaklar altına almaktan çekinmeyen serüvenci burjuvalardır. Bahse konu olan bu tipler, Adorno ile Horkheimer’e göre modern Odysseus’tur. Kısaca ifade etmek gerekirse “akılsız akıllı” da denilebilir. Bu tipler; geleneğe karşı gelip ev iktisadının dar çerçevesinin dışına çıkarak denizyolculuğunu göze aldığı için görülmemiş zenginliklere geri dönen Şark tacirinin özelliklerini taşırlar. Burjuva ahlakının, karşısına daha büyük bir tahakküm olarak çıkan her türden ahlaksızlıkla uyuşması gibi; aklın bu irrasyonellik ifadesini kurnazlıkla bulmuştur. Tek başına hareket eden kurnaz kahraman daha şimdiden, bütün akıllı insanların gün gelip benzeyecekleri homo eoomicus’tur; dolayısıyla Odysseia da şimdiden bir Robinson öyküsüdür (Adorno, 2010: 91).

Thomas Mann, kahramanına “Dua et ve çalış”; Orhan Pamuk ise “Bismillahirrahmanirrahim” diyerek dini motiflerden istifade ederler. (Mann, 2012: 14; Pamuk, 2005: 15). Fakat Thomas Mann, Buddenbrooklar’da Orhan Pamuk’un Cevdet Bey ve Oğullarına nispeten daha fazla mistik inanca yer ayırmıştır (Mann, 2012: 572). Orhan Pamuk’un kahramanları da aynen Thomas Mann’ın kahramanları gibi aynı kaderi paylaşırlar. Buddenbrook ailesinin fertleri gibi Cevdet Bey ve Oğulları’nın karakterleri de zaman içinde ticaretten farklı yol ayrımlarına yönelirler.⁶⁵ Mustafa Özel’e göre bahse konu olan iki metinden ilkinin epey bir zaman dilimi öncesi kaleme almış olmasına rağmen Thomas Mann, Orhan Pamuk’a göre daha başarılıdır:

“İş çevrelerindeki kırk yıllık yöneticilik ve danışmanlık serüvenimden edindiğim intiba, Alman romancının Türkiye gerçeğini, Türk romancıdan daha doğru yansıttığı yönündedir. Cevdet Bey ve Oğulları, Pamuk ailesinin gerçeğe yakın tarihi olabilir; ama roman olması için ülke gerçeklerine ses vermesi gerekiyordu”(Özel, 2020: 73).⁶⁶

Sonuç

Thomas Mann'ın Buddenbrooklar'ı 19. yüzyılın ilk üç çeyreğinde Almanya'da, Orhan Pamuk'un Cevdet Bey ve Oğulları'nın 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Türkiye'de burjuvazinin yükseliş ve düşüş hikâyeleridir. Orhan Pamuk'un Cevdet Bey ve Oğulları ile Thomas Mann'ın Buddenbrooklar: Bir Ailenin Çöküşü, benzer konuyu işleyen metninler olup aralarında ilgi çekici seviyede benzerlikler göze çarpmaktadır. Cevdet Bey ve Oğulları'nı kaleme alan Orhan Pamuk da Thomas Mann'dan ihtimal dâhilinde olan etkilenmiş olabileceğini zaten kendisi ifade etmiştir.

Buddenbrooklar romanındaki değer dönüşümünün iç boyutunu en güçlü aile bireyinin az buçuk zekâsıyla diğer üyeleri nasıl tasfiye ettiğini; dış boyutunu ise kazanmanın şirket için bir ölüm kalım meselesi haline geldiğinde, atalardan kalma ahlaki ilkeleri nasıl çiğneyebildiğine dairdir. Baş kahramanımız Thomas Buddenbrook, bir yandan sadece şirket sermayesini (drahoma sayesinde) arttırmak için kendisine pek de uygun olmayan bir kadınla evleniyor; diğer yandan aylak kardeşi Christian'ı şirketten uzaklaştırıyor; ablası Tony'yi başından savmak için ikinci talihsiz bir evliliğe zorluyor; vereme yakalanıp ölen diğer kardeşi Clara'nın vasiyetine ise (şirket sermayesini azaltacağı için) ateş püskürüyor. Aile üyelerinin sıkı denetimine yönelik bu kişisel başarılarla rağmen, şirkete başlangıçta kazandırdığı ivmeyi sürdürüyor ve işletme bir süre sonra yalpalamaya başlıyor. Ahlaki kurallarının ve teolojik inançlarının olduğunu ifade eden Thomas Buddenbrook, bir anda karşısına çıkan ahlaksız iş fırsatını değerlendirmekten de kendini alamıyor. Bu nitelikleriyle Thomas Buddenbrook sadece 19. yüzyılda bir Alman şehrinde yaşamış hayali bir iş adamı değil; sonraki iki asır boyunca dünyanın dört bir yanında hızla boy atan gerçek bir girişimcidir. Romancı, evrensel insanın tarihini yazar ama maalesef içinde her daim kıpırdanan hayvanıyla beraber.

Ölümün nefesini ensesinde hisseden kapitalist bir iş adamının durumu, bu iki romanda farklı şekillerde karşımıza çıkıyor. Thomas Mann, ilk romanında bu hususu hakimane işlerken Orhan Pamuk da bu ilk nesir türünden eserinde bu durumu tamamen es geçer. Buddenbrooklar'ın üçüncü kuşak temsilcisi olan ve işlerini başlarda epey büyüten Thomas Buddenbrook, bir yandan aşırı hassas oğlu Hanno'nun kendi yerini dolduramayacağı endişesiyle kahrolurken; diğer yandan da yaklaşan ölüm düşüncesi ile hesaplaşmaya başlar. Orhan Pamuk'un Cevdet Bey ve Oğulları'nda ise buna benzer bir düşünce veya kaygı bulunmamaktadır. Bundan dolayı Cevdet bey'in tek düşüncesi işiyken Thomas Buddenbrook'un işiyle birlikte diğer bir kaygısı da ölüm ve ölüm sonrasıdır. Bundan dolayı ruhunun ölüme hazır olmadığı hissedince kendisini bu makul sona hazırlamak için teşebbüslerde bulunur. Yani kısacası birinin hayatı sadece işi üzerine kurulmuşken diğerinde hem işi hem de manevi hayatı vardır. Thomas Buddenbrook, Katolikliğe biraz ilgi duysa da gerçek ve ateşli bir Protestan olarak işine ve inancına hep bağlı kalmış, Tanrı ile arasına kimseyi sokmamıştır. Thomas Buddenbrook'un aksine Cevdet Bey'in son anlarında hiçbir metafizik gerilime veya düşünceye rastlanılmaz. Çünkü kendini gayrimüslimlerle bir yarış halinde hisseden Cevdet Bey, kendi inanç çevresinden kopmuş başka bir şeylere bağlanmıştır. Thomas Buddenbrook son gününe kadar şirketiyle birlikte kendi akıbetini de düşünürken Cevdet Bey, kendi akıbetini değil işinin akıbetini düşünen bir kişilik olmuştur.

Sıradan insanların yer almadığı iki romanın kahramanları da halk arasından seçilmemiştir. Halkın arasından seçilmiş kahramanların yer almadığı bu metinler, konunun işleniş biçimi açısından ufak tefek kusurlarına ve biyografik içeriğine sahip olmalarına rağmen başarılıdırlar.

Sonnotlar

¹ Goethe'nin şiirinde de önce hareket var. Yataklarınızdan kalkın, uyumak vakti değil. Sonra cesur düşünce; cesaretle tasarlanan işler. Bunlar uğruna kuzma küreğe sarılmak; yani eylem. İntizam ve hız; girişimci bunları sağlarsa, büyük ikramiyeye hak kazanır. Bin kişiye yetecek bir Akıl'dır girişimci" (Özel, 2019: 10).

² İktisatta Neler Oluyor?, Bilgi Üniversitesi, 21 Şubat 2019. Bu sempozyumun alt başlıklarından veya sempozyumun oturumlarından birinin adı da "İktisat ve Edebiyat" adını taşır (Özel, 2019a: 11).

³ Mustafa Özel, bu konuya şöyle bir açıklık getiriyor:

“Kapitalizm öncesi hemen hemen bütün ekonomilerde esas mesele insanların karnını doyurmak. Kâğıt paraya dayalı kredi ekonomisinin eseri olan kapitalizm öncelikli meselesi ise kapitalistlerin kasalarını doldurmak oldu. Kapitalizm, beşerin psikolojisini biyolojisinin yerine ikame etti; zevk ve arzularını normalleştirip ihtiyaç haline getirdi. Kadim kanaat ekonomileri arzuları gemlerken, kapitalizm onları kamçıladi; çünkü sınırsız sermaye birikimi için sınırsız üretim, dolayısıyla da sınırsız tüketim gerekiyordu. Kapitalist gerçekte mal üretmez, müşteri üretir. Tüketime şartlanan insanın tatmin olabileceği hiçbir üst sınır yoktur. Dolayısıyla, varılacak son nokta, ürünleri değil kendi kendini tüketmektir. Emma Bovary’nin intiharı, Paris hayatına öykünen bir taşralının hikâyesinden çok, insanlığın topyekün intiharıdır. Peyami Safa, Fatih Harbiye’yi bugün yazsaydı, Nişantaşı hayatına öykünen Fatih Kızı Neriman muhakkak intihar ederdi... Birey de insan değil demiştim; elbette ahlaki bir sorundan değil, nesnel bir konumdan söz ediyorum. İnsan (Elif, nun ve sin: Enese) yaklaşan demektir; beşer birbirine yaklaşarak insanlaşır. Birey ise uzaklaşandır... Kâğıt para ile insan toplumunun siyasal ekonomi dönemi sona ermiş ve ekonomik siyasa dönemi başlamıştır. Artık toplumun gerçek hükümdarları krallar değil, paraya, daha doğrusu kâğıt paraya hükmedenler olacaktır. Kapitalizmin sürükleyici gücü olan kâğıt para, devlet ile şeytan arasındaki bir anlaşmadır. Kâğıt para sayesinde hükümdarın borucu, halkın borcu haline getiriliyor. Gerçekte rehin edilen yerin altındaki altınlar değil, istikbalde halktan toplanacak olan vergilerdir... Tanrısız ve toplumsuz, kendi kendine yetebilendir. Mâi ve Siyah’ta Süleymaniye semtinde oturan roman kahramanımızın kulağına bu muhteşem mabetten hiç ezan sesi gelmiyor; bir tek vakit namaz kılıp da Allah’a el açmıyor, toplumla kaynaşmıyor. Modern uygarlıkta birey önce kurgulanır sonra gerçekleşir. Ahmet Cemil’in kurgu dünyasından gerçek dünyaya transferi kaç yıl sürdü dersiniz?... Tanrısız ve toplumsuz ilk kurgu bireyimiz Ahmet Cemil’dir. Fakat emarelerinin hiç biri gerçekleşmediği halde, intihar etmiyor. Sorun, Halit Ziya’nın gerçekliğinde: Osmanlı insanı henüz birey olamamış, dolayısıyla intihara hazır duruma gelmemiştir. Yazar bu yüzden kahramanını intihar ettirmiyor. Kurtuluş çaresi olarak da anne sesini icat ediyor. İntihara karşı anne sesi: İlk batıcı romancımız böylece ilk İslami romanımızı da yazmış oluyor... Ahmet Cemil bütün yönleriyle bireydir. Müslüman bir toplum içinde ne namaz kılıyor ne dua ediyor; hiçbir dini referansı yok. İçtimai bir referansı da: Herkesten uzak herkesten yabancı. Fakat intihar edemiyor. Son anda anne sesi imdadına yetişiyor. İntihara karşı anne sesi. Üzerinden aydınlanma silindiri geçmiş hiçbir Avrupalı romancı tasavvur edemezdi bunu. Bundan ileri dini hassasiyet, bundan sahi İslami roman olur mu? İslami romanımızı ilk Batıcı romancımız yazdı” (Özel, 2019a: 11/22).

⁴ Alman yazar Michael Ende’nin çocuk romanı Momo, yukarıda ismi verilen Keynes’in çok ciddiye aldığı Alman tüccar-iktisatçı Silvio Gesell’in Doğan Ekonomik Düzen (1911) başlıklı eserinin kurgu düzenine aktarılmasıdır. Gesell’e göre modern ekonomideki bütün krizlerin parasal bir kökeni vardır. Krizlerle gerçekten mücadele etmek istiyorsak, parayı özgürleştirmeli ve doğal olarak bir ekonomi düzen kurmalıyız. Bunun yolu da “toprağı ranttan, parayı faizden kurtarmaktan” geçiyor. Ancak toprak ağası ile tefeci ortadan kalktığı zaman gerçek rekabet ortamı doğar. Parayı depolayıp sonra faizle borç verenler, çalışanların, gerçek üreticilerin zamanlarını çalmış olurlar. Momo’nun Zaman Tasarruf Şirketi’nin “duman adamları” bu işle görevli zavallılardır. Küresel finans terörünü hiçbir analitik sosyoloji veya iktisat kitabı Momo kadar başarıyla tasvir edememiş; derdin devasını da gösterememiştir. Mustafa Kutlu’nun gönülden dilediği Kanaat Ekonomisi, Gesell ile Ende’nin ütopyasından çok farklı değildir. (Özel, 2019a: 54).

⁵ Işıl Britten’in de ifade ettiği gibi ilk yayımlanmış eseri olması nedeniyle Cevdet Bey ve Oğulları adlı romanın, Orhan Pamuk’un külliyyatında önemli bir yeri vardır. Ayrıca bu romanın, Thomas Mann’ın Buddenbrooklar: Bir Ailenin Çöküşü adlı eseriyle arasında dikkat çekici benzerlikler de gösterir. Pamuk’un kendisi Mann’dan olası etkilenişini ve genç bir yazar olarak yazarlara özgü endişelerini, özellikle kurgu olmayan eserlerinde açık bir şekilde dile getirmektedir. (Britten, 2018: 90).

⁶ Ticaretin metaı olan para gibi bazı romanlarda hayatın gerçekliğini temsil eder: “Çünkü kökleri fiili gerçekte yatan bir kurgudur. Yirminci yüzyıla para çağı demek, on dokuzuncu yüzyıla nispetle çok daha az imkân dâhilindedir. Bunun kanıtı bizzat romanlar ve onlarda dile gelen tarihsel kayıtlardır... on dokuzunda yüzyılda para kendi başına bir kuvvet olarak boy gösterir, kendi değişmez iradesi olan özerk bir güç, yirminci yüzyıldaysa maddi hayat akışı yutulur ve çoğu zaman onunla karıştırılır” (Özel, 1997: 214).

Mustafa Özel, başka bir yazısında bu konuya şöyle değiniyor:

“Geçmişte insanlar için nihai hedef, kazanç değil geçimdir... Adam Smith’in deyişiyle, toplumdaki her bireyin artık bir tüccar olduğu ticaret toplumu (Commercial Society) doğdu. Sonradan kapitalizm diye daha etkili bir kavramla dillendireceğimiz bu yeni gerçeklik en sadık ifadesini romanlarda buldu: ilk dönem iktisatçıların çoğu da eserlerini edebi mecazlarla ördüler. 18 ve 19. yüzyıllarda romancılar birer doğal iktisatçı; iktisatçılar da birer etkili edebiyatçıydı... İki çağdaş uzmana göre iktisat ile edebiyatı birbirinden uzaklaştıran 20. yüzyıl matematiği oldu. 19. yüzyılda şair Wordsworth için Adam Smith öncelikle bir edebi eleştirmen idi. Thomas Ford’a göre bunların ikisi içinde edebi eleştiri ile siyasi iktisat ayrılmaz biçimde iç içe geçmişlerdi. Smith’in

Ulusların Zenginliği'nden (1776) sonra en çok okunan iktisat kitabının (Siyasi İktisatın İlkeleri 1848) yazarı olan John Stuart Mill, bütün toplumsal kötülüklerin esas ve kadim kaynaklarının cehalet ile kültür eksikliği olduğunu ileri sürüyor, kitlelere bu yüzden vaazları, halk edebiyatını, ulusal galerileri, tiyatro ve halk oyunlarını tavsiye ediyordu. Halk ancak bu yolla insan davranışlarına dair klasik iktisat modellerinin dayandığı akılcılığı elde edebilirdi. Bu türden medyanın toplumsal faydasını azamileştirmek için bunları halka toplumun en bilgili ve kültürlü kişileri sunmalıydı. Tıpkı Coleridge, Tennyson gibi şairler hakkında eleştiriler kaleme alan iktisatçının kendisi gibi arif kişiler... Kurt Heinzelman, yeni iktisadi eleştiride kilometre taşlarından biri sayılan eserinde (The Economics) ile şiirsel iktisat (poetic economics) ayrımını geliştirdi. Birincisi, ekonomik sistemlerin imgelem yoluyla kurgusal kavramların üzerinde nasıl yapılandırıldığını incelerken; şiirsel iktisat, edebiyatçıların bu kurgusal ekonomik söylemi nasıl kendi eserlerinin düzenleyici ilkesi haline getirdiklerini irdeliyor. Tahayyüli iktisat, iktisadi edebi dille okuyor; şiirsel iktisat ise edebiyatı iktisadi bir dille. David Kaufmann, iktisat kuramı ile romanın neden aynı dönemde fikir tartışmalarının nesnesi ve medyası olduklarını şöyle açıklıyor:

'Ticaret kapitalizmin 18. yüzyıldaki hızlı büyümesi ve kurumsal bakımdan pekişmesi ekonomi, devlet, halk ve yurttaşlık bakımından yeni tanım ve apolojiler için bir talep yarattı. Bu talebi karşılayan da siyasal iktisat ile roman oldu'.

Akdere, Baron ve Ingaro ise aslında edebiyatın iktisadi dünyayı da Orta Çağlardan beri şiir, drama ve hikâyelerde tasvir edebildiğini yazıyorlar:

'18. yüzyıldan itibaren romanların yaygınlaşması ve müteakip iki yüzyıldaki başarıları ise ekonomik olaylar, tercih ve çatışmalar etrafında yeni zincirleme olay (plot) imkânları sundu. Karakterler yeni manzaralara doğru kayabildi: kirlenen sanayi şehirleri, fabrikalar, müphem finans dünyası ve dalgalı hisse senedi borsaları' (Ajdere/Baron, 2018: 1). Balzac'ın, Dickens'in, Zola'nın can verdiği yeni ve acımasız manzaralar" (Özel, 2020: 13).

⁷ 1838 yılında Namık Kemal ile Mithat Paşa da borsa oynamaya başlarlar (Yalçın, 216: 49).

⁸ İngiltere'den Dickens, George Eliot, Gissing, Gaskell, Trollope; Amerika'da Dreise, Howels, Norris, Dos Passos, yeni sistemi hiç benimsemeyen paraya dair çok büyük romanlar yazdılar.

⁹ Mustafa Özel, başka bir yazısında Tanpınar üzerinden edebiyat-ekonomi iltisakını şu şekilde bağlar:

"Tanpınar, ilk romanı olan Mahur Beste'de Türk insanının ancak hikâyesi yazılarak birey olabildiğini, fakat bu serüvenin yarıda kaldığını ihsas ettiriyor. Yazar ana kahramanını romanın ortasında unutmuş, başka seslerin peşine düşmüştür. Huzur'da bir yandan intiharı bile ithal asi kahramanları resmederken, diğer yandan Türk iş zihniyetinin oluşumunun nasıl yarıda kaldığını Ülgener gibi iktisatçılara parmak ısırtacak bir ustalıklı dillendiriyor. Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde ise iki medeniyetin farklı zaman algılarının bireyden bürokrasiye kadar bütün cemiyet organlarını nasıl etkilediğini eşsiz bir estetik esriyle canlandırıyor. Bu kitapların herhangi bir iktisat veya sosyoloji bölümünde ders kitabı olarak okutulduğunu biliyor musunuz? Edebiyatsız iktisat sadece zevk-i selime değil, akl-ı selime de uzak bir ülkedir. Edebiyat bizi kalbe yaklaştırır ve kalp olandan sakındırır" (Özel, 2019a: 17).

¹⁰ Zaferden sonra Selma Hanım, eşinden ayrılıp Miralay Hakkı Beyle evlenir. Fakat kısa zaman içinde Hakkı Bey'in ülkücülüğünden eser kalmaz. Yabancı kadınlarla düşüp kalkan menfaatçi bir iş adamı olup çıkar. Karısına her daim modern ve şık görünmek yeğane emelidir.

¹¹ Sungurzade biraderlerin bu yeni mağaza düzenlerini ellerine alanlar üç biraderin çocuklarıdır. Bunlardan biri Ankara İktisat Enstitüsü'nden mezundur. Diğeri Avrupa'da deri üzerine eğitim almıştır. En sonuncusu ise İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi mezundur

¹² Frank Norris, Theodor Dreiser, hatta John Dos Pasos, Zola'nın Amerikan şakirtleridir. Daha çok İngiliz/Amerikan edebiyatından beslenen Halide Edip'e ise, sadece Sonsuz Panayır'daki realizmiyle Zola'nın Türkiye mümessili dense, yeridir... Sonsuz Panayır'da servetleri ne üstün yeteneklerinin eseridir, ne de emsalsiz çabalarının, iktisadi kazançlarının ana kaynağı, siyasi ilişkileridir (Özel, 2021: 119).

¹³ Muhteşem Gaudissat'ın mâli enstrümanlarına, 2008 küresel finans krizine yol açan Wall Street bankerleri bile henüz ulaşabilmiş değiller (Özel, 2019a: 103).

¹⁴ Zola'nın Para romanı, hem Fransız sömürgeciliğinin hâkimâne kritiği, hem de sömürgeciliğin iki temel kaynağının tarafsız ifşâsıdır (Özel, 2019a: 133).

¹⁵ Tazı Payı romanında hatırladığımız Arristide Saccard, arsa spekülasyonu ve çeşitli numaraları sonuç vermeyip, bakan olan kardeşi de elinden tutmayınca, yeni bir proje geliştirir. Paris finans dünyası Yahudi tahakkümü altındadır, diye düşünür. Buna ancak bir Katolik bankası kurarak son vermeyi düşünür. Öncelikli olarak el altından birkaç gazete kapatır ve kamuoyunu hazırlar.

¹⁶ Aynı şekilde Theodore Dreiser de Kız Kardeşim Carry'de 1890'ların Chicago'sunun sosyo-ekonomik romanını kaleme alır.

¹⁷ Zola'nın bu nehir romanları, tam anlamıyla bir edebi politik külliyatıdır. (Özel, 2021: 130).

¹⁸ Bu durumun bir benzeri John Steinbeck'in Gazap Üzümleri romanında karşımıza çıkar. Çiftçilerin yüzlerce yıldır ekip biçtikleri topraklarını bir bir ele geçiren bankaların sözcüleri, sonunda köylülerin kapılarına dayanıp arazilerini terk etmelerini talep ettiklerinde çiftçileri, kendilerinden daha büyük bir çarkın içinde olduklarını fark ederler.

¹⁹ Patrick Brantlinger otuz yıl önce, Karanlığın Yüreği ve benzeri romanları edebi yönden sömürgecilik bağlamına oturtan mükemmel bir eser yazdı: Karanlığın Yönetimi. (Özel, 2021: 201).

²⁰ ABD'nin Latin Amerika ve genelde üçüncü dünya ülkeleri ile ilişkileri Nostromo'da anlatılan modelden ciddi bir sapma göstermemiştir.

²¹ Charles Dickens'in Müşterek Dostumuz isimli eserinde de kahramanların sosyal bir konum kazanmalarına sebep olan paranın asıl kaynağı ise mülkiyetlerinde bulundurdıkları hisseleridir. (Dickens, 2010: 143).

²² [Goethe], Wilhelm Mesiter kitaplarını yazıyor. Bir ticaret medeniyetinin sanatla hesaplaşması, bu hesaplaşmanın bir nevi destanı. Kapitalist girişimci, modern medeniyetin motorudur. Goethe bu tipin basit anlamda bir girişimci değil, aynı zamanda bir sanatçı olduğunu ifşâ ediyor. Söz konusu olan şey, bir iş adamının şu veya bu sanat dalına olan ilgisi değildir. Biri klasik müzik dinler, diğeri resme meraklıdır. Vesaire. Hayır modern girişimciler, işlerini yaparken birer sanatçıdırlar. Girişimcilik sanattır. Goethe bu yönüyle, derinden akan bir ırmak gibi alttan alıştır oluşmakta olan kapitalizmin/modernliğin ilk büyük kâşifidir. Burjuva medeniyetinin mahiyetine kâmilan akıl erdiren en büyük şâir-iktisatçı-sosyologdur" (Özel, 2019a: 39).

²³ Adalet Ağaoğlu'nun Üç Beş Kişi romanının kahramanlarından olan Ferit Sakarya, Eskişehir Sanayi Odası Başkanı olunca, başkanı olduğu odanın üyelerine, geleceğimizin neden Avrupa Birliği ile ortak pazar oluşturmada yattığını uzun uzun ifade eder.

²⁴ Ahmet Mithat Efendi de uzmanlaşma taraftarıdır:

"Kompetans yani salâhiyet öyle nazik bir şeydir ki onun haricine çıkanlar her yerde düçar-ı istigrah olurlarsa da bilhassa Avrupa'da adeta istihkâra bile düçar olurlar. Mesela bizim buralarda askerliğe dair bir söz açılrsa hepimiz asker kesiliriz. Tababette, her neye dair bir bahis açılrsa hepimiz o bahsin ehli imişiz gibi söze gireriz. Herkesin her şeyi bilmesi kâbil midir? Herkes kendi salâhiyeti dairesindeki işlerle iştigal ederse asıl terakki o zaman hâsıl olur" (Okay, 1989: 46).

Mustafa Özel, bir başka yazısında bu konuya biraz daha farklı bir açıdan ve daha de genişleterek bakar:

"Bir ara Goethe ve Smith başlıklı bir yazı tasarladım. Goethe'nin Wilhelm Meister'in Çıkrıklık Yılları ile Adam Smith'in Uluslararası Zenginliği'ni karşılaştırmak, her iki kitaptaki iş bölümü, uzmanlaşma ve ulusal bilinç konularını tartışmak ilginç olacaktı. Orhan Okay hocanın himmetiyle Ahmet Mithat Efendi'nin dünyasını tanıdım. Ülgener hoca tasavvuf ile iktisadi hayat arasındaki girift ilişkilere ayna tutuyordu. Birey, Burjuva ve Zengin dizisini Kara Kemal ile Ferit Sakarya'ya (Zimnen Kemal Tahir ile Adalet Ağaoğlu'na) ithaf etmişim, sonunu getiremedim" (Özel, 1994: 238).

²⁵ Bilindiği gibi Goethe'nin bu öyküsünde kahraman, Dr. Faust ruhunu şeytan Mefistoteles'e satmış ve karşılığında büyük bir güç ve ölümsüzlük elde etmiştir. Faust, kazandığı gücü kullanarak insanları nihai bir özgürlüğe kavuşturacak, onları istek ve gereksinimlerin baskısından kurtaracak bir master plan yapmıştır ve bunu uygulamaktadır. Faust'un master planı tam bir aydınlanma projesidir. Plan bütün insanların iyiliğine hizmet etmekte, onları yüceltmektedir amabir kısım insanlar bu plana karşı çıksa ne olacaktır? Örneğin bütün gayreti ile bu master planı gerçekleştirmeye çalışan Dr. Faust, giderek planın uygulanmasını engelledikleri, karşı çıktıkları gerekçesiyle yaşlı ve masum insanları Mefistotaler aracılığıyla yok etmek durumunda kalmaktadır. Yani insanları yüceltmeyi amaçlayan aydınlanma projesi, en azından bu yücelme gereklerine katılmayan insanlar için karabasana dönebilmektedir. Görüldüğü gibi Goethe, içinde yaşadığı, önemli katkılar sağladığı Aydınlanma düşüncesine, aynı zamanda, kritik bir çerçevede yaklaşmakta ve çok önemsenmesi gereken bir biçimde sorgulamaya gitmektedir. (Saylan, 2009:153).

²⁶ Faust'un ikinci cildinde ferdin fikri ve manevi iflasından, sistemin iflasına geçiyoruz. İkinci cilt kapitalist sistemin mahiyetini, açmazlarını, açmazdan çıkmayı ve o çıkışın da niçin daha büyük bir açmaz olduğunu iyi gösteren kurgudur. Goethe bu yönüyle 19. yüzyılın en büyük iktisatçısıdır. Goethe'nin iktisadi derinliğine ne Adam Smith, ne David Ricardo, ne John Stuart Mill ulaşabilmiştir (Özel, 2019a: 10). Goethe, modern ekonominin sırrını Faust II'de ifşa eder:

"Kâğıt para, kapitalist ekonominin kanıdır ve emeksiz değer yaratma girimidir. Ancak bu, kısa vadeli bir sanal altın yaratma eylemidir; orta ve uzun vadede, sanal refahın maliyetini halk ödeyecektir. Kâğıt para, hükümdarlara sınırsız borçlanıp, anapara ve faizi halkın sırtına yükleme imkânı vermektedir. Özgür bireylerden oluştuğunu vehmettiğimiz modern uluslar, insanları, kâğıt para mekanizmasıyla borçlandırılmış yük hayvanlarına dönüşmektedir" (Özel, 2019a: 133).

²⁷ Andre Gide 400 sayfalık Kalpazanlar kitabının yazar. 1925 yılında kaleme aldığı kitapta paranın egemen olduğu bir çağda, sahtelik (kalp) dendiği zaman insanların gözü hemen en fazla değer verdikleri şeye, yani

paraya kayıyor. Sadece kalp para yapanlara kalpazan diyoruz. Fakat asıl kalpazanlar fikir alanındakilerdir; kalp kelimesini konuşup yazanlar. Şeytan kelimeleri öylesine çoğalttı ki; onların gürültüsünden Tanrı'nın kelimeleri işitilmez oldu. Roman bu düşünceyi hem açıyor hem de doldurmak istiyor.

²⁸ Yine benzer konuyu ele alan Amerikalı bir yazar daha vardır: John Dos Passos. O da aynen Frank Norris gibi üçleme şeklinde kaleme almıştır: 42. Enlem, 1919 ve Büyük Para. İlk kitapta kapitalist düzenden bir şeyler elde edenler dolandırıcılarıdır. İkinci eserde ise Amerika'nın bankalar vasıtasıyla dünya savaşına sürüklenmesi anlatılır. Üçüncü kitap ise 1929 ekonomik buhranına giden yolun tasviridir. (Özel, 2019a: 88).

²⁹ Mustafa Özel, Thomas Maan ile Max Weber üzerinden eseri şu şekilde değerlendiriyor:

“Hummalı bir oluşum halindeki 19. asır Almanyası'nın 20. asra armağan ettiği iki büyük düşünür olan Thomas Maan ve Max Weber, ilk bakışta iki zıt kutup gibi görünür. O kadar ki, bu iki ustayı mukayeseye müstakil bir kitap ayıran Harvey Goldman, kitabı almanca yazsaydı başlığını Büyücü ile Büyübozucu (Der Zauber und der Entzauber) koyacağını belirtiyor. Maan için bir tür büyüün sadece hayatının bir gerçeği değil, hayatının gayesi olduğunu söylüyor. Büyülü dağlar bile hayal edilebilen ve orada onu takip etmeye hazır bir dinleyici kitlesi de bulabilen bir adam. Weber'in çalışmaları ise aksine rasyonelleşme kavramına odaklıydı. Her şeyi büyüten, hayalden fersah fersah uzak gözüküyordu. Fakat bu iki büyük Alman fikir adamı muhtemelen ancak iki defa karşılaşmış olsalar bile, tâ başından beribenzer girişimlerle meşguldüler. Eserleri ortak bir fikri ve milli mirastan çıkarılan paylaşılmış kavramlara dayanıyordu. Dahası, iki adamın eserleri de benzer kişisel kimlik ve ulusal ben-idraki sorunlarıyla uğraşıyordu. Her ikisi de, kendilerinin ve yakın dostlarının hayatlarına hâkim benlik ve çalışma fikirlerini vuzuha kavuşturma arayışı içindeydiler. Ee, olabilir fakat farklı yöntemler kullanıyorlarsa aynı konularla uğraşmaları onları yakınlılaştırır, diyebilirsiniz. Goldman, onları Siyam İkiizleri gibi görmeye kararlıdır ama; iç hayat ile dış dünya arasındaki bağlantıyı anlamaya çabalıyorlardı. Çalışma ve kimliğe anlam verecek kelime Beruf idi. (Meslek yahut vazife). Her ikisi için de değer, amaç ve anlama dair toplumsal ve kültürel bir bunalımla yüz yüze gelmiş kişinin kimliği ancak benliğinin bir (Yüce) hizmete koşullanmasıyla gerçekleşebilir... Weber kapitalist çağda kişi ile iş arasındaki bağlantıyı sistemli bir biçimde kurmaya çabalarken; Thomas Mann aynı sorun ve deneyimlerin iç tarihini yazmaya uğraşıyordu. Birincisine sosyolog, ikincisine romancı dememiz çoğu zaman yanıltıcıdır. Mann, sosyolojik bir bakışla ve kendi ailesinden başlayarak, içinde yaşadığı şehir ve ülkenin tarihini yazmaya çalışırken, belki de Weber kadar duygusal davranıyor değildi. Yahut romancımızın hiçbir kurgusu, Weber'in kapitalin ruhu kurgusu kadar romantik sayılmazdı. Bu kurguların arkasında, Weber'in geniş kanatlı hakikat arayışı yatıyordu. Hussel üzerine çalışıyor, beşeri bilgeliliğin standardı kâbilinde Goethe'nin iç görüşlerini kullanıyor, Lukacs ile sık sık felsefi ve estetik tartışmalara giriyor, Tolstoy'a dair bir inceleme yazmayı bile tasarlıyordu. Dahası, kullandığı metodolojinin kalbinde, kendisinin bizzat kurgu diye adlandırdığı ideal tipler yatıyordu. Sosyolog Weber, felsefi ve edebi kurgulara bu denli müştak iken; romancı Mann, kurgusal kahramanlarının iç deneyimlerini ülkesinin siyasi/iktisadi çalkantılarıyla irtibatlandırmaya çabalıyordu. Harvey Goldman'a göre sosyal ve politik angajmanlardan uzak durmuyor, Büyük Frederick'in hayatına dair eserler tasarlıyor savaş sırasında ve sonrasındaki politik tartışmalara giriyor, kapitalizmin ve burjuva sınıfının ortaya çıkışına dair kitap üstüne kitap okuyordu (Goldman, 1991: 8). Romanın en önemli kaynağı geniş aile üyeleri idi. Babasının kuzeni Wilhelm Matry'den Lübeck şehrindeki kamusal ve ekonomik hayatın ayrıntılarını; kız kardeşi Julia'dan ise Elizabeth Hala'nın hayatına dair uzun mâlumatı öğrendi. Bu halanın hem fiziksel görünümünü ve konuşma tarzını, hem de duygusal yaşamını roman Tony Buddenbrook olarak yansıttı. Büyük babası Johann Siegnund Mann'ın babadan oğula geçen bir sözünü romanın önemli bir şiarına dönüştürdü: 'Gündüzün severek çalış oğlu, öyle iş yap ki gece rahat uyuyabilelim'. Romanın finalinin ise bir Türk atasözünden müphem olduğunu söylüyor: 'Ev hazır olunca ölüm artık geliverir'. Tabii, üç büyük filozofun etkisini de hesaba katmak lazım: Romana başlarken Wagner ile Nietzsche'yi tanıyordu zaten. Yazım sırasında keşfettiği Schopenhauer ise onu alabora etmiş benziyor” (Özel, 2020: 35).

³⁰ Hastalık anlatılırken Hanno'nun adından söz edilmez. Babası Thomas gibi o da aslında yaşama gücü olmadığı için ölmüştür. Babası sonuna kadar kendisine roller bularak yaşamış, ailenin sorumluluğu onu ayakta tutmuştur. Ailenin geleceği için mücadele ederek yaşamış, bu mücadeleyi bırakınca ölmüştür. Ancak Hanno başkalarının sorumluluğunu üstlenecek kadar güçlü değildir. O, babası gibi kendisine roller bularak yaşamını sürdürmek istememiştir:

“Evet, gerçi babası hemen her toplantıda herkesi hayran bırakan hâkim bir insan olarak görünüyordu. Lâkin her bir kapıdan çıkışta üstüne bir yorgunluk çöküyor, arabanın kösesine yaslanıp kapakları kızarmış gözlerini yumuyordu. Ve müteakip kapıdan içeri girerlerken yüzüne yine canlı, neşeli bir maske takınıyordu, iste Hanno bu zoraki, bu sunî görünüşün, babasını ne kadar yorduğunu fark ediyordu. Bazen, bir gün kendisinin de aynı rolü oynaması lâzım geleceğini düşününce, içinde bulantıya benzer bir kabarış, bir isyan ürpertisi duymaktaydı” (Mann, 2012: 543.)

Hanno'nun bu düşüncelerinde de görüldüğü gibi kendisini yaşama bağlayacak olan öğelerden oldukça uzak bulunmaktadır. Hanno'nun yaşama gücü yok, veremden de ancak yaşama gücü olmayanlar ölür. Hanno'nun ölümü ile birlikte Buddenbrooklar'ın nesli sona erer. Hanno ile yazar Thomas Mann arasında otobiyografik özellikler vardır. Thomas Mann kendisi de aile şirketinde çalışmaz ve sanat hayatına yazar olarak atılır. Mann bu eserinde sanata karşı ilgisi ve yeteneği olan bir insanın yaşamın gerçekleri ile verdiği mücadeleyi dile getirmiştir.

³¹ On dokuzuncu yüzyıl Almanyası'nda eyalet meclisince bazı büyük tüccarlara ve önemli kişilere "konsolos" unvanı verilmiştir. Ailenin üçüncü kuşak temsilcisi olan Thomas'ın ciddiyetinden söz edilirken aynı zamanda rahatsızlığına işaret edilmektedir. Bir taraftan akıllı, etkileyici, girişimci ve ihtiraslı diğer taraftan sinirli zayıf ve kırılğan davranışlar sergilemiştir. Dıştan bakıldığında bir diş çektirmenin çok etkisi altında öldüğü düşünülse de aslında yaşama azmi olmadığı için ölmüştür. Sanatçı bir kişiliğe sahip olan Christian başkalarının yüz ifadelerini, konuşma tarzlarını taklit ederek ailesini eğlendirerek ilgi odağı olmayı başarır. Ancak yaşamında o da bir başarı sağlayamaz. (Arak, 2002: 215). Christian, duygularını gizlemekte oldukça başarılıdır. Babasının ölümünde hiçbir üzüntü belirtisi göstermeyerek hislerini gizler. Ölüm anını diğerlerine sık sık anlatır ve o anı gözünde canlandırarak üzüntüsünün üstesinden gelmeye çalışır. Gözleme ve hayal gücünü hastalıkların belirtilerini tespit etmek için kullanır. Özellikle kendi hastalığı sırasında daha yoğun olarak görülür. Christian'ın gerçek rahatsızlıkları yanında kuruntularından oluşan rahatsızlıkları da vardır. Nefes almakta güçlük çektiğini, akciğerlerinden ve sol ayağından rahatsız olduğunu belirtir. Sol tarafındaki sinirlerin daha kısa olduğunu ifade ederek, sürekli tarifini yapamadığı acılar çektiğini söyler.

³² Tony'nin aile itibarı hakkındaki düşünceleri oldukça karmaşıktır. Tony, babası şirketin gemilerinden birinde kaptanlık yapan Morton Schwarzkopf adındaki bir tıp öğrencisini sevmektedir ancak ailesi onu iş hayatında gelecek vaat eden Hamburglu Bendix Grünlich ile evlenmeye zorlar. Tony, küçüklüğündeki şımarık davranışlarına rağmen ailesinin toplumdaki itibarını zedelememek için Grünlich ile evlenmeyi kabul ederek aile şerefine bağlı olduğunu ve sorumluluğunun bilincinde olduğunu gösterir. Tony, Hamburg tüccarlarından Bendix Grünloch adıyla biriyle sırf zengin olduğu için evlendirilir. Bu evlilikte ailenin büyük bir baskısı hâkimdir. Bendix Grünlich ile evlenen Tony, eşinin iflas etmesi üzerine kucağındaki bebeğiyle birlikte baba evine geri döner (Mann, 2012: 193). Konsülün ikinci çocuğu Tony küçüklüğünde çok sevimli, gözü pek ve zeki bir çocuktur. Ailenin talihsiz kızı, yaşamı kötü de olsa yaşama enerjisi, sevinci vardır ve bundan dolayı aileden geriye sadece o kalır. (Arak, 2002: 215).

³³ Ailenin dördüncü kuşak temsilcisi Hanno'nun doğumuyla birlikte aileye bir canlılık gelir. Hanno, tüm ilgisini annesinin desteği ile müzik konusunda yoğunlaştırır. Müzik, Hanno'nun firmayı üstlenecek özelliklerden uzak yetişmesine sebep olur. Zayıf yaşam enerjisiyle kendisini sadece müzikle ifade edebilir ve bu yeteneğine annesi dışında herkes sırt çevirir. Hanno, Richard Wagner'in mest edici sarhoşluk duyguları veren müziğinin etkisi altına girmiştir. Annesi, müzik ile ilgilenmesini teşvik eder ve ticarî işlere uzak olarak yetiştirilir. Aslında babası onun bir gün aile şirketinin başına geçmesini, güçlü yetişmesini ister ancak bu gerçekleşmez. Ailenin şirketini yürüteceği konusundaki ümitleri boşa çıkarır. (Arak, 2002: 231).

³⁴ Buddenbrooklar romanında layların cereyan ettiği yer olan Lübeck, Hansa Birliği'nin merkezidir: "Lübeck'in önderliğinde 1230 yılı dolaylarında Hamburg ile bir dostluk ve serbest ticaret anlaşması imzalayan Baltık Denizi'nin genç kentleri, Hansa adıyla bilinen birlik içinde toplandılar. Akdeniz'in İtalyan kentleri arasındaki sürekli savaflara çarpıcı bir tezat teşkil eden denizci Alman kentlerinin bu konfederasyonu, onlara bütün Kuzey sularında Ortaçağların sonlarına kadar ellerinde tutacakları bir üstünlük sağladı. Hansalılardan ihracatı, hinterlandındaki tamamen tarımsal yörelerin ticarete sunabileceği doğal ürünlerden oluşuyordu. Bunlar öncelikle, Prusya buğdayı, Rus kürk ve balı, Skaania'nın tuzlanmış ringası, kurutulmuş balık, katran ve kereste idi. Ancak bunlara, dönüş hamulesi olarak gemilerin İngiltere'den yüklediği yün ile Fransız şarabını temin ettikleri Biskay Körfezi'nden yüklenen Bourgneuf tuzu ekleniyordu. Hansa ticaretinin miktarı, Akdeniz ticaretinden fazla değilse de, kesinlikle ona eşitti ve daha az sermaye gerektiriyordu" (Pirenne, 1983: 121).

³⁵ Bu metin içinde sanatçı olarak nitelendirilebilecek olan tipler Hanno ve Christian hastalıklı, cılız ve normal günlük hayata uyum sağlayamayan bireylerdir. Bunun sebebi otobiyografik nedenlerle açıklanabilir. Mann, babasının tüccarlık mesleğini devralmadığı için kendisini ezik hissetmiştir ve eserlerinde sanatçıları bu şekilde cezalandırmıştır. Bu romanında Thomas Mann, herkesin yeteneklerine en uygun çalışma alanını seçtiği takdirde başarılı olacağını söylemeye çalışmıştır. (Arak, 2002: 236).

³⁶ 16. yüzyılın sonlarında Parchim'de yaşamıştır.

³⁷ Alman romanlarında ticari belagati araştıran Erset Schonfiled, kitabına Thomas Mann'ın Buddenbrooklar romanının analiziyle başlar. (Schonfiled, 2018: 3).

³⁸ Aslında Thomas her ne kadar ön planda olsa da zayıf birisidir:

"Aile içinde Tom olarak hitap edilen Thomas, ailenin üçüncü kuşak temsilcisidir ve romanın birinci bölümünde ortaya çıkar. Thomas gelecekte aile şirketini başarılı olarak devam ettirecek varis olarak görülür.

Thomas, yaratılış olarak birbirlerinden çok farklı oldukları Christian ile sürekli karşılaştırılır. Fakat o, babası ve büyük babası kadar sağlam yapılı birisi değildir. Daha çocukluğunda, zayıf bünyesi, ince uzun parmakları ve çürük dişleri, fiziki canlılığını kaybettiğini gösterir. Thomas'ın aile şirketinin yönetimini devralmasıyla şirkette önemli ticari gelişmeler elde edilir. Genel olarak bakılacak olursa Thomas'ın bu yaşlarda kişiliğinin iki yönü olduğu ortaya çıkmaktadır. Bir taraftan akıllı, etkileyici, girişimci ve ihtirash, diğer taraftan sınırlı, zayıf ve kırılğan davranışlar sergilemektedir. Şirketin çıkarları ve ailenin saygınlığı uğruna tüm gücüyle bu farklı özelliklerini bir noktada dengeye ulaştırmaya çalışır. Ailesine karşı sorumluluklarını yerine getirmek için her şeyi yapar. Duyularını ön plana çıkarmaz, nişanlısı Gerda ile evlenirse şirketin maddi yönden güçleneceğini düşünür. Başlangıçta işleri yolunda giden Thomas ailenin işini genişletir, lüks bir ev yaptırır ve Belediye Meclisine seçilir. Yaşlı senatör James Möllendorf'un ölümü üzerine Thomas senatörlüğe seçilir. (Mann, 2012: 370). Bu başarılarla rağmen Thomas'ın iç dünyası boşluk ve çaresizlik içindedir. Kendine olan güvenini kaybederek iş hayatında hatalar yapmaya baslar. Thomas'ın benliğinde birbiriyle çarpışan kuvvetler, eşit bir şekilde karşı karşıya yer almışlardır. Kendi hayal gücüne meydan okuduğu ve kendisine düşünceler üretmek için fırsat verdiği sürece mutlu ve başarılıdır. Ardından başarının zirvesine eriştiği zaman sınırları bozulur ve başardığı işlerden hiç biri artık kendisini tatmin etmez. Azalan yaşam gücüyle birlikte her şeyin olumsuz yönde geliştiğini hisseder. Thomas, ailenin dış görünüşü ile gerçek iç yapısının çok farklı olduğunu bildiğinden, şirketin kuruluşunun yüzüncü yılını kutlamak istemez, ancak Tony'nin bu tutumun ailenin konumu ve itibarı için uygun olmadığını söylemesi üzerine kutlama yapılır. Kırk sekiz yaşına geldiğinde Thomas gücünün de sonuna gelmiştir” (Arak, 2002: 220).

³⁹ Fred Müller'e göre, Thomas Mann, romandaki aile üyelerini Lübeck'deki yakın çevresindeki gerçek hayattan almıştır. Romanda adı geçen kişiler kendilerini küçük düşürülmüş olarak görmüşler ve genç yazarı suçlamışlardır. Thomas Mann, suçlamaları geri çevirmiştir. Onun için bu kişiler sadece kendi düşüncelerini aktarmak için kullanılmış bir malzemeydi. Gerçek kişiler Mann'ın kendilerini “soğuk, düşmanca ve sevgisiz” görmesine razı olmazlar. (Müller, 1988: 8).

⁴⁰ Merkezi kahraman konumunda olan Thomas Buddenbrook, Johann Buddenbrook ile Elisabeth Buddenbrook'un oğludur. Ailenin üçüncü kuşağıdır. Thomas Buddenbrook'tan sonra aileyi oğlu Hanno temsil edecektir.

⁴¹ Mektup tekniğinin yanında “aile defteri” adı verilen doğa manzaralı tabloların bulunduğu odada yer alan aile defterinden de istifade dılmıştır. Romandaki aile defterinden elde edilen bilgilere göre, ilk adı geçen Buddenbrook 16. yüzyılın sonlarında Parchim'de yaşamıştır. Bu aile defteri, ailenin gelenekleri hakkında bilgi verir ve önemli olaylar aile bireyleri tarafından bu deftere işlenir. Ailenin İncili nesilden nesle en yaşlı temsilcisine verilir. (Arak, 2002: 217). Tony, aile içinde aile defterine en çok önem veren kişilerden biridir. Aile defterine kayıtları ailenin en büyüğü yaptığı halde, Tony birçok kaydı kendi yapar. Önemli olayların deftere kayıt edilmesi için dikkat eder. Grünlich ile evlenmesinde aile defterinin de önemli bir etkisi olmuştur.

⁴² Bu mantık evlilikleri her zaman olumlu sonuçlar vermemiştir. Tony'nin sadece sosyal statüsüne uygun evlilik yapmak için sevmediği insanlarla evlenmesi, Thomas'ın çok sevdiği çiçekçi kız Anna ile aynı sebepten dolayı evlenememesi; kötü bir evlilik yaptığından Gotthold'un hayatının yıkılması birer bedel olarak değerlendirilebilir. (Arak, 2002: 236). Gotthold, ilk kuşak sayılan Johann Buddenbrook'un ilk eşi Josephine'den olan oğludur. Fakat Josephine, Gotthold'u dünyaya getirirken vefat eder. Bunun üzerine Johann Buddenbrook, ikinci bir evlilik daha yapar. Johann Buddenbrook, Hamburg doğumlu ancak Fransız-İsviçreli bir aileden gelen Anoniette Duchamps ile evlenir. Bu da bir mantık evliliğidir. Bu evlilikten ailenin ikinci kuşak temsilcisi olan oğlu Johann (Jean) Buddenbrook dünyaya gelir. Aynı şekilde baba Johann Buddenbrook, elini oğlunun omzuna kayarak ve hatırı sayılır bir drahoma getirebilecek olan zengin Krögerlerin kızını işaret eder. Çünkü Kröger ailesi de eşrafta tanınmış bir ailedir ve eli açıklıkları, yardımseverlikleri ile bilinirler.

⁴³ Tony'nin ikinci evliliğinde de maddiyat ön plandadır:

“Tony'nin tahmin ettiği gibi kardeşi Thomas, Bay Permaneder'in ekonomik durumu hakkında epeyce bilgi toplamıştı. Öğrendiğine göre X. Noppe ve Ortağı Firması, iş hacmi biraz sınırlı da olsa, son derece sağlamdı ve Bay Permaneder, Niederpaur'un müdür olarak görev yaptığı bira fabrikasıyla yürüttüğü ortak çalışma sayesinde çok iyi para kazanıyordu” (Mann, 2012: 313).

Fakat ne kadar dikkat edilirse edilsin maddiyat üzerine bina edilen Tony'nin bu evlilikleri hep kısa ömürlü olur ve ayrılıklarla sonuçlanır.

⁴⁴ Thomas Buddenbrook, hem babasına hem de büyükbabasına en çok benzeyen yani şirketin başına geçmesi için bütün özelliklere sahip olduğu düşünülen kişidir:

“Thomas giderek büyükbabasına daha çok benziyordu, Christian da babasına; özellikle yuvarlak ve güçlü çene yapısı, zarif ve düzgün burnuyla büyükbabasının aynısıydı. Tepesinden ikiye doğru ayrılmış, dar ve damarlı şakaklarından geriye doğru taranmış saçları açık koyu kahverengiydi ama buna karşın uzun kirpikleri ve yukarıya kaldırmaktan çok hoşlandığı kaşları çok açıktı ve neredeyse renksizdi. El kol hareketleriyle

konusmasıyla ve oldukça seyrek dişlerini ele veren gülümsemesiyle sakin ve ağırbaşlı bir kişilik sergiliyordu... Thomas canını dişine takarcasına çalışan ve işlerinde Tanrı'nın yardım etmesi için günlüğüne bazı dualar yazan babası gibi kendini işe vermiş, sessizce ve büyük bir hayretle çalışıyordu” (Mann, 2012: 59).

⁴⁵ Dördüncü kuşağa gelindiğinde ailenin iki çocuğu kalmıştır. Thomas'ın küçük oğlu Hanno ve Tony'nin kızı Erica Grünlich. Hanno'dan ilk defa eserin yedinci bölümünde vaftiz edileceği zaman söz edilir. Hanno'nun doğumuyla birlikte aileye bir canlılık gelir. Halası Tony, Hanno Buddenbrook'un doğumuyla ilgili umut vadeden düşüncelerini şöyle ifade eder:

“Senelerdir tatmadığım derecede mesudum. Biz Buddenbrooklar'ın soyumuz kurumak üzere değil hamd olsun ve öyle zannedenler müthiş yanılıyorlar. Şimdi küçük Johann'ımızla -ona Johann adını vermekle ne iyi ettin-evet, onun doğuşuyla sanki hepimiz için yeni bir gün başlıyor hissi var içimde” (Mann, 2012: 354)

Aile defterinde Hanno'nun 15 Nisan 1861 doğumlu olduğu bildirilir. (Mann, 2012: 458).

⁴⁶ Thomas'ın oğlu ve ailenin son temsilcisi Hanno, içe dönük bir çocuktur. Doğumu da çok zor olan Hanno'nun daha çocukluğunda yaşama gücü olmadığı görülür. Dişleri çıkarken oldukça ağır rahatsızlıklar geçiren Hanno yürümeyi ve konuşmayı da çok yavaş öğrenir. Yaşadığı burjuva hayatının saçmalıkları ile okul yaşamının acımasızlığı onu körelttiği gibi onun ölümcül bir hastalığa doğru gitmesinde etkili olur.

⁴⁷ Fakat ilerleyen dönemde şirketin durumu giderek zayıflar. Enteresan olan ise bu zayıflamanın üçüncü kuşak olan Thomas Buddenbrook zamanında olacak olmasıdır:

“... senin, babamdan çok farklı bir insan oluşunu, firmanın başına geçtikten sonra işlere farklı bir yön verdiğini biliyorum. Bu arada babamın yapmak istemediği bazı şeyleri de yaptığını da. Gençsin ve böyle işlerin üstesinden gelebilecek girişimci bir kişiliğin var. Fakat son zamanlardaki bazı başarısızlıklarından dolayı biraz korkak davranmaya başladın, bu beni kaygılandırıyor. Şu sıralar eskisi kadar başarılı işler yapamıyorsan, bunun nedeni aşırı dikkatli davranman ve vicdanının sesini dinleyip korkmandır, bu yüzden de karşı işleri elinden kaçırıyorsun” (Mann, 2012: 400).

⁴⁸ Ahmet Mithat Efendi, Altın Âşıkları kitabında, iki Fransız kardeşi anlatır. Ama bu iki Fransız kardeş, aynı zamanda tefecidirler. Balzac ve Zola gibi Batılı yazarların eserlerinde bankerler genelde olumsuz tipler olarak karşımıza çıkar. Fakat olumsuz tipler olmasına rağmen, toplum içinde itibarlı kişilerdir. Mithat Efendi'nin tefeci Michael Kardeşleri de Balzac'ın tefecilerinden farklı değildir.

⁴⁹ Kendisi de bir tüccar olan Ahmet Mithat, Müşâhedat isimli eserinde insanların gözünü memuriyete diktiğini, halbuki bunun yanlış bir düşünce olduğunu, ticaretin daha mantıklı olduğunu ifade eder:

“Kibardan hiç kimse kesb ü kâra heves etmiyor. Abâ vü ecdaâtan kalmış bazı çiftliklere mâlik olanlar bunları yalnız tenezzüh mahalli olarak telakki ediyorlar. Herkesin gözü devlet memuriyetine dikilmiş. Ondan başka medâr-ı mâişet bilinmiyor. Halbuki hazine-i devlet yalnız geçinmeleri için oraya göz dikenleri ne ile doyuracak? Vâridatla değil mi? O vâridâtı ziraat ve sanayi ve çobanlık ve ticaret hâsıl etmeyecek mi? Bunlar zayıf ve miskinlerin ellerinde bulundukça hazineye getirecekleri vâridat dahi zaîfâne, miskinâne bir suretten ayrılmaz” (Okay, 1989: 111). Aynı Ahmet Mithat, Ahmet Metin ve Şirzâd isimli romanında da benzer bir konuya değinir. Serveti toprak ve altınla ölçen Andri'nin, Viyana'da tıp okurken gözleri modern ekonomiye açan oğlu Stefano sayesinde nasıl banka ve çek sistemine dayalı yeni (soyut) serveti anlamakta zorlandığını; fakat Andri'nin sarı sarı kırmıç altınlarını okşamayınca da, şişen banka hesaplarını görünce de başka bir türlü de zengin olduğunu anlaması gibi. 1892'de yayımlanan bu metinde ziraattan kazandığı parayı ya toprağa ya da emin olduğu bir papaza emanet eden ihtiyar Andri ile oğlu Stefano arasındaki tartışmalar çok ilgi çekicidir.

⁵⁰ Cemil Meriç de Mustafa Özel'in bu düşüncesini şu şekilde ifade ediyor: “Hepimiz Mithat Efendi'nin çocuklarıyız. İlmiecessüsümüz yüz yıldır onun çizdiği sınırları aşamadı” (Cemil Meriç, Kırk Ambar, arka kapak yazısı)

⁵¹ Kara Kemal ve Ferit Sakarya gibi iş insanları

⁵² Bundan dolayı Mustafa Özel'e göre Müşâhedât, Osmanlı teşebbüs zihniyetine dair hâlâ en önemli gerçekçi romanımızdır. Bu araştırmanın konusu olan Orhan Pamuk'un Cevdet Bey ve Oğulları ile Thomas Mann'ın Buddenbrooklar isimli eserleri oryantalist bir uyarlama neredeyse pastiş durumundadır. (Özel, 2019a: 105).

⁵³ Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nün ana fikrinin Ahmet Mithat Efendi'ye ait Avrupa'da Bir Cevelan (1890) isimli esere ait olduğunun iki güzel ispatı:

“Malum a, biz dakikalara bile ehemmiyet vermeyiz. Herhangi bir teşebbüsümüz olursa olsun bir dakika tekaddüm ve tehhür bizce pek de mücib-i ehemmiyet olmaz. Bazı bahriyünümüzün saniyeye kadar aksâm-ı zamana ehemmiyet verip vermediklerini bilmez isek de hesâbat ve tetkikât-ı hey'etiye ile iştilal edenlerin bir saniyenin altmış cüzden bir cüzü olan saliseye ehemmiyet verdiklerini şu Mösyo Bahman'ın bize gösterdiği saliselî saatlerden anladık (Okay, 1989: 110).

“Ayersiz bir saatin hiçbir mazereti yoktu. O bir içtimai cürüm, korkunç bir günahı. İyi ayarlanmış bir saat, bir saniye bile ziyan etmez. Halbuki biz ayarı bozuk saatlerimizle yarı vaktimizi kaybediyoruz. Herkes günde saat başına bir saniye kaybetse, saatte on sekiz milyon saniye kaybederiz. Günün asıl faydalı kısmını on saat

addetsek, yüz seken milyon saniye eder. Bu demektir ki günde elli bin saat kaybediyoruz. Hesap et artık senede kaç insanın ömrü birden kaybolur” (Tanpınar, 1961: 36).

⁵⁴ Romanda Cevdet Bey gibi hırslı tiplerden biri de Ömer Bey'dir. (Pamuk, 2005: 129). Avrupa'da mühendislik tahsili yapan Ömer Bey, iyi bir müteşebbistir. Tek gayesi çok para kazanmak olan Ömer Bey, sıradan biri olmayı kabul etmez. Ömer Bey kendisini Balzac'ın Goriot Baba romanındaki Rastignac'a benzetir. (Özel, 1994: 193).

⁵⁵ Roman kahramanlarından olan Ömer de doktora yapmak için Avrupa'ya gidenlerdendir. İşte bu Ömer, para kazanıp zengin olmak için Sivas'taki tünel inşaatına çalışmaya gider. Orada iyi para kazandıktan sonra İstanbul'a döner. Milletvekili Muhtar Bey'in kızıyla nişanlanır. Sivas'taki Ömer'in yanına Cevdet Bey'in oğlu Refik de çalışmak için gider.

⁵⁶ Cevdet Bey ve Oğulları'nda bir ailenin üç göbeği; Thomas Mann'ın Buddenbrooklar'ın da ise bir ailenin dört göbeklik hayatı anlatılmaktadır. Her iki romanın temeli de ticari hayat ve para hırsı üzerine kurulmuştur.

⁵⁷ Thomas Mann ve Orhan Pamuk birçok ödül almışlardır. Thomas Mann, 1929 Nobel Ödülü'nü Buddenbrooklar ile alır. Orhan Pamuk'un Cevdet Bey ve Oğulları ise 1979 Milliyet Yayınları Roman Armağanı ile 1983 Orhan Kemal Roman Armağanı ödülleri alır. Ayrıca Pamuk, 2006 Nobel Ödülü'nü de alır.

⁵⁸ Orhan Pamuk'un Kara Kitap isimli eseri için de aynı durum geçerlidir. Kara Kitap'ta da Cevdet Bey ve Oğulları'nda olduğu gibi bir aileden bahsedilir.

⁵⁹ Aynen Buddenbrooklar romanında olduğu gibi Alarko Holding kurucularından olan İshak Alaton'un babası, Bay Krespi'nin verdiği cömertçe drahomayı sermaye yaparak, İstanbul'da ticaret hayatına atılıyor. Önce Kadıköy'de sonra Kuledibi'nde oturuyorlar. İshak Bey burada gözlerini hayata açıyor” (Özel, 2019: 58).

⁶⁰ Osman Bey, Ayşe'nin elinde keman taşıyan biriyle evlenmesine taraftar olmaz. Osman Bey, kız kardeşi Ayşe'nin Remzi ile evlenmesini ister. Osman Bey'in Ayşe'nin Remzi ile evlenmesini onaylamasının altında yine maddiyat ve sahip oldukları şirketin geleceği düşüncesi vardır:

“Ayşe'nin Remziyle evlenmesi de iyi oluyor. Böylece artık şirketin dağılmasından korkmuyorum. Üstelik daha da güçleniyoruz” (Pamuk, 2005: 503).

⁶¹ Aşk evliliği yok denecek kadar azdır. Evlenecek olan bireyi babası yanına çağırarak firmaya yüklü bir drahoma getirecek olan Kröger ailesinin kızıyla evlenmesini tavsiye der. Aynı şekilde Tony de Morten Schwarzkopf'a âşık olur. Fakat aile araya girerek bu evliliğe müdahale eder. Gelenek gene bozulmaz. Drahoma karşılığı bir evlilik düşünülür. Tony ile evlenecek olan Grünlich de drahoma için onunla evlenmeyi hesaplar. Çünkü çirkin olan Grünlich, biriken borçlarını bu drahoma ile ödemeyi planlar.

⁶² Cevdet Bey'in Akhisar'daki yılları veya Johann Buddenbrook'un geçmişte yaşadıklarını anlatırken bu teknikten istifade ederler.

⁶³ Bu sosyal hayat izlerinden biri de edebiyat alanına aittir. Yazar yer yer şiir, Peyami Safa, Yahya Kemal, Cahit Sıtkı gibi kalem ehlinde de bahseder.

⁶⁴ Cevdet Bey'in ortağı Fuat Bey de Jön-Türk taraftarıdır.

⁶⁵ Cevdet Bey'in büyük oğlu babasının yolundan giderken küçük oğlu sosyal düşünürliğe, torunu ise sanatçılığa meyleder.

⁶⁶ Nitekim Arthur Koestler de Mustafa Özel gibi düşünmektedir. Bundan dolayı Arthur Koestler, Thomas Mann'a iki şey borçluyum diyor. Bunlardan birincisi, bir romanın bilimseli içerebileceğini göstermesidir. (Bayer, 2012: 10).

Kaynaklar

- ADORNO, T. W. ve HORKHEİMER, M. (2010), *Aydınlanmanın Diyalektiği*. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- AKDERE, Ç. ve BARON, C. (2018). *Economics and Literature*. Londra: Routledge.
- ALKAN, G. (1991). "Attila İlhan ile Söyleşi". *Pamukbank Genç Dergisi*, s.2.
- ARAK, H. (2002). "Thomas Mann'ın Bunndenbrook Ailesi'nde Karakterler". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s:12, s.215-236.
- BALZAC, H. (1947). *Tefeci Gobseck*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- BRİTTEN, F. I. (2018). "İlk Romanı Yazma endişesi: Cevdet Bey ve Oğulları ve Buddenbrooklar: Bir Ailenin Çöküşü Romanlarındaki Ev Simgesi". *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S:15, s.90-120
- DOSTOYEVSKİ, F. (1971). *Kumarbaz*, (Çev.: Ergin Altay), İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- GOETHE, J. W. (2011). *Faust*, (Çev.: İclal Cankorel), Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- GOETHE J. W. (2018). *Wilhelm Meister'in Çıracılık Yılları*, (Çev.: Firuzan G. Gerhold), İstanbul: Alfa Yayınları.
- BAYER, G. N. (2012). *Orhan Pamuk'un Cevdet Bey ve Oğulları ile Thomas Mann'ın Buddenbrooklar Romanlarından Aile ve Toplum Eleştirisi*, Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.
- DICKENS, C. (2010). *Müşterek Dostumuz*, (Çev.: Aslı Biçen), İstanbul:İthaki Yayınları.
- GOLDMAN, H. (19919). *Max Weber and Thomas Mann: Calling and the Shaping of the Self*, Berkeley: University of California.
- GÖÇGÜN, Ö. (1987). *Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Romanları ve Romanlarındaki Şahıslar Kadrosu*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- HUGO, V. (2000). *Sefiller-I*, (Çev.N Cenap Karakaya), İstanbul: İletişim Yayınları.
- LASS, H. A. (1995). *100 Büyük Roman*, (Çev.: Nejat Muallimoğlu), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi.
- MANN, T. (2012). *Buddenbrooklar*, (Çev.: Kasım Eğitim-Yadigar Eğitim), İstanbul: Can Yayınları.
- MÜLLER, F. (1988). *Thomas Mann, Buddenbrooks*, München: Oldenburg.
- NEYZİ, A. H. (1983). *Meyzi ve Neyzi*. İstanbul: Karacan Yayınları.
- OKAY, O. (1989). *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- ÖZEL, M. (1997). *Müslüman ve Ekonomi*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- ÖZEL, M. (2019). *Yönetebilen Türkler, -12 Girişimciden 144 Ders-*, İstanbul: Küre Yayınları.
- ÖZEL, M. (2019a). *Romanperver İktisatçı*, İstanbul: Küre Yayınları.
- ÖZEL, M. (2020). *Roman Diliyle İş Hayatı*, İstanbul: Küre Yayınları.
- ÖZEL, M. (2021). *Roman Diliyle Siyaset*, İstanbul: Küre Yayınları.
- PAMUK, O. (2005). *Cevdet Bey ve Oğulları*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- PAMUK, O. (2010). *Manzaradan Parçalar: Hayat, Sokaklar, Edebiyat*, İstanbul:İletişim Yayınları.
- PAMUK, O. (2010a). *Öteki Renkler: Seçme Yazılar ve Bir Hikâye*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- PİRENNE, H. (1983). *Ortaçağ Avrupasının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (Çev.: Uygur Kocabaşoğlu). İstanbul: Alan Yayınları.
- SCHONFIELD, E. (2018). *Business Rhetoric in German Novels: From Buddenbrooks to the Global Corporation*, Rochester. New York: Camden House.
- STENDHAL. (2010). *Kırmızı ve Siyah*, (Çev.: Şerif Hulusi). İstanbul: İletişim Yayınları.

SWALES, M. (1991). *Buddenbrooks: Family Life as the Mirror of Social Change*, Boston: Twayne Publishers.

ŞAYLAN, G. (2009). *Postmodernizm*, Ankara: İmge Kitabevi.

TANPINAR, A. H. (1961). *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

UŞAKLIGİL, H. Z. (1984). *Ferdi ve Şürekâsı*, İstanbul: İnkilap ve Aka Yayınları.

YALÇIN, S. (2016). *Siz Kimi Kandırıyorsunuz*, İstanbul: Kırmızıkeci Yayınları